

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2010 – 2013

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Miroslav Wolf

Vzdělanost a kultura keltské společnosti

Praha 2013

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Marie Vacínová, CSc.

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED (PART TIME) STUDIES

2010 - 2013

BACHELOR THESIS

Miroslav Wolf

Celtic Culture and Education

Prague 2013

The Bachelor Thesis Work Supervisor: PhDr. Marie Vacínová, CSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne 22. 2. 2013

Miroslav Wolf

Poděkování

Chtěl bych poděkovat paní PhDr. Tereze Vacínové, Ph.D., která mě svým způsobem přivedla na myšlenku zpracovat toto téma do bakalářské práce, a to při svých přednáškách v prvním ročníku, kdy nás seznamovala s historií vzdělávání. Nesmím samozřejmě zapomenout na poděkování své vedoucí práce paní PhDr. Marii Vacínové, CSc. Děkuji za užitečné rady a postřehy, které mi pomohly při psaní této práce.

Anotace

Tématem této bakalářské práce je problematika vzdělanosti a kultury keltské společnosti, přičemž se práce primárně zaměřuje na keltské společnosti v Galii a na Britských ostrovech v posledních staletích př. n. l. Cílem této práce je odpovědět na otázku, jakým způsobem bylo v keltské společnosti realizováno vzdělávání. Práce stručně popisuje vznik a vývoj keltské kultury, území ovládaná Kelty, keltské válečnictví, organizaci a hierarchii keltské společnosti, keltské právo a keltskou kulturu, tentokrát se specifickým přihlédnutím k situaci v Českých zemích. Podrobněji se pak práce věnuje systému vzdělávání v rámci starověké keltské společnosti, a to jak po stránce formy, tak i obsahu.

Klíčové pojmy

Analýzy pramenů, druidové, formy vzdělávání, keltská kultura, keltská společnost, keltské právo, obsah vzdělávání, systém vzdělávání.

Annotation

This piece of work deals with the issue of the education and culture of the Celtic society, primarily focusing on the Celtic societies in Gaul and on the British Isles in the last centuries before Christ. The aim of the work is to answer the question in what way the education of the Celtic society was implemented. The work briefly describes the origin and the evolution of the Celtic culture, the areas dominated by the Celts, the Celtic warfare, the organization and hierarchy of the Celtic society, the Celtic law and culture, paying specific attention to the situation in the Czech lands. The piece of work deals with the system of education within the bounds of the ancient Celtic society in detail, both in the aspect of the form and the content.

Key words

Analyses of sources, Celtic culture, Celtic law, Celtic society, content of education, Druids, forms of education, system of education.

OBSAH

ÚVOD	8
1 VZNIK A VÝVOJ KELTSKÉ KULTURY	11
1.1 Území ovládaná Kelty	11
1.2 Keltové válečníci	16
2 ORGANIZACE KELTSKÉ SPOLEČNOSTI	19
2.1 Systém keltské společnosti	20
2.2 Hierarchie keltské společnosti	24
2.2.1 Duchovní aristokracie	24
2.2.2 Světská aristokracie	27
3 KELTSKÉ PRÁVO	29
4 KELTSKÁ KULTURA	32
4.1 Keltské náboženství	32
4.2 Keltská kultura v českých zemích	34
5 SYSTÉM VZDĚLÁVÁNÍ	39
5.1 Obsah vzdělávání	40
5.2 Způsob vzdělávání	43
ZÁVĚR	45
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	48
SEZNAM PŘÍLOH	51

ÚVOD

Keltové a keltská kultura či civilizace představují specifický fenomén evropské prehistorie a historie. V případě Keltů se jedná o nejstarší evropské etnikum sídlící na sever od Alp, které známe jménem. Ve staletích před zlomem letopočtu řada keltských kmenů realizovala expanzi, která významně zasáhla tehdejší antický svět, přičemž dobytí Říma a vyplenění věštírny v Delfách představovalo jen nejvýraznější vnější projevy této expanze.

Po vyprchání dynamického momentu této expanze Keltové, jejichž „pravlast“ se táhla od severní a východní Francie, přes jižní Německo, až do Rakouska a pravděpodobně i Čech, ovládli a také osídlili rozsáhlé prostory, mimo jiné zahrnující Pyrenejský poloostrov, Britské ostrovy, severní část poloostrova Apeninského, části Balkánu a dokonce i Galatii v Malé Asii. V souvislosti s konsolidací keltských společností v nových oblastech docházelo k jejich progresivnímu vývoji v oblasti ekonomické, společenské, politické i kulturní, přičemž se v tomto ohledu uplatňovaly i antické vlivy. V posledních dvou staletích před zlomem letopočtu je proto možné hovořit o svébytné a relativně vyspělé keltské civilizaci, která mimo jiné prosperovala i na území Českých zemí, tehdy označovaných jako Boiohaemum.

Ovládnutí značné části keltských území Římem není možné zjednodušeně chápat, jak je to prezentováno např. v učebnicích dějepisu jako zánik keltské civilizace. Romanizací některých keltských etnik a zapojením jimi obývaných území do ekonomického systému římské říše jednak dál pokračoval jejich progresivní vývoj, obohacený nyní o nové prvky a současně byl položen základ pro vytvoření všech v současné době žijících románských národů. Tak např. v případě Galie lze přímo hovořit o galsko-římské syntéze. Keltské dědictví je v kultuře i jazycích románských národů patrné dodnes.

Je však nutné přiznat, že řadu původně obývaných a ovládaných oblastí, např. i České země, Keltové ztratili ve prospěch jiných etnik, především pak Germánů a později i Slovanů. V současné době keltské národy obývají pouze nejzápadnější

či přesněji řečeno nejseverozápadnější výspy svého kdysi tak rozsáhlého sídelního prostoru. Jedná se o Iry, Skoty a Velšany, z nichž však výrazná většina v důsledku historického vývoje používá jako mateřský jazyk angličtinu, a dále pak o Bretonce, kteří zase v důsledku politiky francouzského státu většinou užívají francouzštinu.

V posledních zhruba dvou desetiletích je však možné pozorovat v prostředí zmíněných národů snahu o jakousi „keltskou renesanci“, která se projevuje nejen v úsilí o obrodu a širší používání původních jazyků, tato snaha má z pochopitelných důvodů nejlepší podmínky v Irsku, ale také v autonomistických tendencích, které jsou zvláště silné především ve Skotsku. V rámci výše uvedených snah sehrává významnou roli vzdělávání. Tento fenomén pak představuje zdůvodnění aktuálnosti na první pohled historického tématu této práce, kterým je problematika vzdělanosti a kultury keltské společnosti, a to s důrazem na vzdělanost a místo druidů v jejím rámci.

Téma kultury jakékoli společnosti či jakéhokoli etnika je značně široké, takže je nutné provést jeho zúžení. V rámci této práce proto nebude primární pozornost věnována hmotné kultuře Keltů, i když zmínky o ní není možné zcela vyloučit, nýbrž kultuře duchovní a dále takové kulturní nadstavbě nad materiální stránkou života společnosti, jakou představuje její politická organizace, sociální struktura, právo, náboženství atd. V tomto ohledu pak bude věnována speciální pozornost systému vzdělávání v keltské společnosti a roli, kterou v tomto ohledu sehrávali keltští kněží, tedy druidové.

Cílem této práce je totiž odpovědět na otázku, která nebývá v souvislosti s rekonstrukcí podoby starověké keltské společnosti často pokládána a které není věnována dostatečná pozornost, a to na otázku, jakým způsobem bylo v keltské společnosti realizováno vzdělávání.

Vzhledem ke svému omezenému rozsahu bude tato práce zaměřena pouze na keltská etnika z Galie, Britských ostrovů a Českých zemí. Dále je nutné provést vymezení časové. S výjimkou nutných přesahů do předcházejících nebo následujících epoch bude primární pozornost věnována latéskému a speciálně pak pozdně latéskému období keltských dějin, které se již kryje s nástupem římské expanze vůči Galii a dalším keltským územím.

Základní metodu této práce představuje syntéza poznatků z odborné literatury, kterou lze v tomto ohledu rozdělit do čtyř základních skupin. První skupina zahrnuje v podstatě jediný titul a tím jsou Zápisky o válce galské od Gaia Julia Caesara, jakožto historický pramen prvořadého významu, ke kterému je však nutné přistupovat kriticky.

Další skupinu pak představují tituly odborné literatury zaměřené primárně na problematiku starověkých Keltů. V rámci této skupiny je nutné vyzdvihnout především práci Radomíra Pleinera Otázka státu ve staré Galii, která svým zaměřením nemá v českém prostředí obdoby, byť byla vydána již v roce 1979. Z českých autorů je pak možné dále čerpat z několika prací Anny Bauerové, specialistky na historii a kulturu Keltů v Českých zemích. Zhruba ve stejné době jako Radomír Pleiner svou stručnou nicméně souhrnnou práci publikoval také francouzský badatel Jean A. Mauduit, byť některé jeho závěry jsou diskutabilní. Z novějších prací není možné opomenout nové a rozšířené vydání Keltské civilizace a jejího dědictví od Jana Filipa, který především interpretuje archeologické prameny podobně jako další český autor Jan Bouzek, a dále pak práci anglického autora Petera Berresforda Ellise, který se zase opírá hlavně o antické písemné prameny.

Určité zajímavé zmínky, zejména k postavení a působení druidů, lze však nalézt také v dílech, která nejsou primárně zaměřena pouze na keltskou problematiku. Třetí skupinu proto představují kolektivní Dějiny Irska a Dějiny Británie, tedy zemí s bohatou keltskou minulostí, z edice nazvané Dějiny států a vydávané Nakladatelstvím Lidové noviny, a také starší nicméně kvalitní česká kolektivní práce Dějiny Francie.

Poslední skupinu literatury využitě v rámci této práce pak představuje literatura popularizační či odborně-populární. V tomto případě je již nezbytně nutné k tvrzením a závěrům jednotlivých autorů přistupovat obezřetně a kriticky. Přesto tato literatura nepostrádá na využitelnosti. Mnohdy jsou v ní totiž citováni i jiní antičtí autoři než Gaius Julius Caesar, nebo přinášejí takové informace o druidech, kterým v odborné literatuře není věnováno příliš prostoru. V tomto ohledu je vcelku zajímavou prací dílo Keltské duchovní tradice od Caitlín Matthewsové, která shledává paralely mezi vzděláváním realizovaným druidy ve starověku a středověkými básnickými školami v Irsku.

TEORETICKÁ ČÁST

1 VZNIK A VÝVOJ KELTSKÉ KULTURY

Společně s Peterem Berresford Ellisem lze na úvod této kapitoly předeslat: *„Keltové jsou prvními Evropany žijícími na sever od Alp, kteří se objevují v písemných pramenech. Ve své době ovládali starověký svět ze západu na východ od Irska po Turecko a ze severu na jih od Belgie po Španělsko a Itálii. Jejich přítomnost zaznamenáváme dokonce i v Egyptě za Ptolemaiovců ... Vyplenili Řím, napadli Řecko a zničili všechny armády, které proti nim dokázaly řecké městské státy vyslat. Jejich dokonalé zbraně a pevné válečné vozy drtily všechny protivníky.“* (Ellis, 1996, str. 7)

Keltové jakožto nejstarší jménem známé evropské etnikum žijící na sever od Alp, představovali společnosti pravděpodobně vzešlé z předchozího vývoje, jehož stopy či kontinuitu lze na území táhnoucím se od východní Francie, přes jižní Německo až po Čechy a západní Rakousko sledovat až do pozdní doby bronzové. Je však nutné zdůraznit, že určovat etnickou příslušnost určitých kultur jen na základě archeologického materiálu je velice obtížné, pokud se přitom nemůžeme současně opřít o prameny písemné.

1.1 Území ovládaná Kelty

Na úvod této podkapitoly lze opět citovat shrnující konstatování Petera Berresford Ellise, který zdůrazňuje, že po většinu 1. tisíciletí př. n. l. „... se Keltové šířili ze své – předpokládané – domoviny na horních tocích řek Rýna a Dunaje po celé Evropě. Dostali se na východě až k Černému moři a také do Malé Asie, na severozápadě na Britské souostroví a na jihu a západě na Iberský poloostrov až ke Gadesu (dnešnímu Cádiz). Překročili také Alpy a usadili se v severoitalské

Pádské nížině. Poté, když se začal Řím rozpínat a měnit z městského státu v mocné impérium, keltská království jedno po druhém padala za oběť neukojitelné římské žízni po dobývání a moci. Jako první byli poraženi Keltové v Galii Předalpské (Gallia Cisalpina), po nich Keltové na Iberském poloostrově, v Galii Zaalpské (Gallia Transalpina), v Galatii, ve vlastní galii, až nakonec se pod pax Romana, římský mír dostali i Keltové v Británii. (Ellis, 1996, str. 11) Římské impérium ve svých hranicích neobsáhlo pouze Kelty sídlící ve Skotsku (Kaledonie) a v Irsku (Hibernie) a samozřejmě také Kelty sídlící ve střední Evropě na sever od toku Dunaje. Pro představu uvedena mapa území obývaného Kelty s vyznačením směru jejich expanze viz příloha A.

Výše citovaná slova stručným způsobem ukazují, jak velkou část Evropy ve své době Keltové osídlili nebo alespoň zasáhli svou teritoriální expanzí a také upřesňují, že až na malé zmíněné výjimky v době kolem přelomu letopočtu celou tehdejší keltskou oikumenu ovládlo Imperium Romanum. K tomu je nutné ještě dodat, že keltští válečníci v hojném počtu sloužili jako žoldněři i v oblastech, ve kterých jejich kmény přímo neosídlili. Jednalo se např. o Egypt za Ptolemaiovců nebo o kartaginskou severní Afriku.

S určitým zjednodušením lze tvrdit, že mezi běžně informovanými občany v současné době, si již téměř nikdo neuvědomuje, že zeměpisné názvy jsou zřetelnými památkami na dávné keltské osídlení.

Jean A. Mauduit ve svém díle shrnuje: *„Všude, kde Keltové pobývali, zanechali místní názvy, nápisy, a někdy dokonce i jména osobní a jiná slova týkající se hmotných předmětů i společenských jevů ... každá sebemenší stopa keltských výrazů na nějakém místě dosvědčuje, že se tam tento lid vyskytoval.“* (Mauduit, 1979, str. 17 – 18) Také v případě Českých zemí se můžeme setkat s názvy řek a pohoří, které jsou patrně keltského původu. V této souvislosti lze upozornit např. na jména takových řek, jako je Labe, Ohře či Jizera, pravděpodobně i Mže nebo také na pojmenování Sudety, Kremže atd. (Bouzek, 2007, str. 16) Keltského původu byl také nejstarší antickými autory zaznamenaný název Šumavy. Jednalo se o pojmenování Gabréta, což v překladu mělo znamenat „Les kozorohů“, zatímco slovu Sudéta znamenalo „Les kanců“.

Zajímavý náhled na motivy expanze Keltů a také na příčiny jejich ústupu ze scény dějin nabízí sám Caesar, když v kontextu popisu života germánských kmenů uvádí: „*Byla kdysi doba, kdy Galové byli statečnější než Germáni, sami je napadali a pro přelidněnost a nedostatek pozemků zřizovali za Rýnem osady vystěhovalců. Tehdy také Volkové - Tectoságové obsadili nejurodnější krajiny Germánie kolem Hercynského lesa ... Tento kmen tam dosud žije a má vynikající pověst pro svou spravedlnost a válečnické umění. Ale Germáni zůstali stále chudí a skromní, stejně se živí a stejně žijí, zatímco Galy svedla blízkost našich provincií a seznámení se zámořským zbožím k přepychu a k požitkům a pomalu si museli zvyknout na porážky. Poraženi byli mnohokrát a ani sami se už neodvažují s Germány srovnávat.*“ (Caesar, 2009, str. 170)

Z výše citovaného Caesarova textu je nutné vyzdvihnout především důraz na přelidněnost a populační tlak na omezené zdroje jakožto na základní „pozemskou“ příčinu migrací. To římský vojevůdce vystihl naprosto přesně. Je však zřejmé, že primárním hybatelem bylo patrně klima.

Dále je nutné upozornit na zmínku o relativní zjemnělosti Galů, jakožto o příčině jejich oslabení vůči Germánům. V tomto případě se jedná o klišé tradované snad po celá tisíciletí, s jehož dozvuky se můžeme setkávat ještě v současnosti a které zdůrazňuje kontrast mezi údajně otužilými a zdatnými barbary a údajně zjemnělymi civilizovanými lidmi. Toto klišé by si zasloužilo výzkum nikoli pro svoji pravdivost, nýbrž právě pro svoji úpornost.

V rámci této kapitoly je vhodné alespoň stručně naznačit možnosti, které pro výzkum dějin lidstva nabízí klimatologie, což je v českém prostředí doposud opomíjený pohled. Významnou výjimku však představuje historický klimatolog Jiří Svoboda, který zformuloval teorii o vlivu klimatických oscilací na vývoj lidských společností, přičemž jeho základní a vcelku logická teze zní, že pravěké, starověké a také středověké zemědělské komunity byly bezesporu velmi citlivé na jakoukoli změnu podnebí. Z toho potom logicky vyplývá, že široký komplex environmentálních příčin souvisejících primárně s vývojem klimatu se stával impulsem pro migrace etnik tedy i Keltů.

Jiří Svoboda uvádí, že v letech 528 až 491 př. n. l. byl pro podnebí střední, západní a jižní Evropy charakteristické poměrně silné srážkové minimum, které

se částečně časově kryje se závěrečnou fází vývoje halštatské kultury a počátky písemně zaznamenané keltské expanze. V roce 474 př. n. l. „... porážejí Keltové Etrusky u Ticina v severní Itálii. Titus Livius připomíná v tomto období i dlouhotrvající hladomor, který postihl tehdy ještě dosti primitivní Řím.“ (Svoboda, 2009, str. 102)

Jiří Svoboda nám samozřejmě nechce podsouvat zjednodušený názor, že v důsledku déletrvajících srážkových minim a s nimi zcela logicky související neúrody a následného hladomoru se keltské kmeny vydaly na tažení do jižních oblastí. Příčinou takových tažení se totiž stejně dobře mohl stát populační tlak vzniklý v důsledku ekonomické prosperity v období klimatického optima. Jiří Svoboda pouze upozorňuje, že sociální a politický neklid s klimatickými změnami obvykle těsně souvisel, přičemž mohl být znásobován vnější agresí.

Z logiky populačního vývoje v rámci tradičních zemědělských společností ostatně vyplývá, že během klimaticky optimálních období dochází k populačnímu růstu. Po jisté době je populace již tak početná, že v rámci určitého území nastává situace stále intenzivnějšího tlaku na zdroje obživy. Tento tlak může být řešen migracemi či výboji, nebo – a tak tomu bylo nejpravděpodobněji – kombinací obojího. Pokud se za takové situace zhorší klima, ať již z jakéhokoli důvodu, přičemž je lhostejné, zda výrazněji poklesnou průměrné teploty nebo se značně sníží či zvýší objem srážek atd., populační tlak na omezené zdroje se vystupňuje a stane se tak příčinou konfliktů a migrací.

Obecně lze konstatovat, že širší environmentální souvislosti vývoje lidských společností představují především v českém prostředí takové téma, jemuž není ani zdaleka věnována taková pozornost, jaká by byla žádoucí vzhledem k jeho zajímavosti a současně závažnosti.

Německý archeolog Christian Maise klade expanzi a migraci Keltů do teplejších oblastí směrem na Apeninský a Balkánský poloostrov a až do Řecka a Malé Asie do přímé souvislosti se zhoršením podnebí okolo roku 400 př. n. l., ke kterému došlo po předchozím mimořádně teplém a – jak upřesňuje Jiří Svoboda – také poměrně suchém období v 5. století př. n. l. Maise tedy hovoří o environmentálních příčinách migrací Keltů. Zmíněné zhoršení klimatu přitom podle něj „... mohlo proběhnout během pouhých deseti let, a to s hrozivými následky ... Pochopitelně důsledky zhoršení

klimatu byly jiné v nížinách a pahorkatinách kontinentální Evropy na jedné straně a v mediteránní oblasti na straně druhé.“ (Waldhauser, 1999, str. 203)

Jiří Svoboda se snaží nacházet konkrétní události z epochy keltských výbojů, které se časově – a tudíž patrně i příčinně – kryjí s různými klimatickými oscilacemi. Jako stručný příklad budiž uvedeno následující. S keltskými taženími podle tohoto autora souvisí značně výrazné a dobře zjištělé období pravidelných oscilací v letech 440 až 170 př. n. l.

Nejvyšší kulminace srážkového minima kolem roku 400 př. n. l. „... je pravděpodobně v přímé souvislosti s obléháním města Melpum v Pádské nížině Kelty v roce 396 př. n. l. V roce 390 př. n. l. obléhají etruské město Clusium. Téměř jistě bude v přímé souvislosti tento výkyv s dobytím Říma 18. července roku 386 př. n. l. Rovněž i další protiřímská tažení v letech 367, 360, 350, a 349 př. n. l. byla zcela nepochybně ve znamení probíhajících suchých výkyvů mezi minimy m-13 a m-14, přičemž data jednotlivých tažení odpovídají první větší oscilaci v letech 380 až 360 př. n. l.“ (Svoboda, 2009, str. 100)

Zhoršené klimatické a environmentální podmínky lze prostřednictvím archeologického výzkumu zachytit jen obtížně či spíše nepřímo. Archeologové v řadě středoevropských a západoevropských keltských oblastí po roce 400 př. n. l. zaznamenávají sídlištní diskontinuitu, opouštění starých a zakládání nových hřbitovů a také výraznější změny materiální kultury. Soudobé písemné prameny pak v téže době hovoří o přelidnění, nedostatku úrodné půdy a vnitřních konfliktech jako o významných příčinách keltských migrací. Primární příčina toho všeho pak pravděpodobně spočívala ve zhoršení klimatu.

Jak ale shrnuje Jiří Waldhauser a kol. „Ze samotné podstaty člověka a jeho chování vyplývá, že žádná historická událost ani její příčiny nebývají jednoznačné. Historické události jako výslednice vývojových tendencí a řady menších událostí a jejich příčiny a následky ... jsou do posledního detailu takřka nepoznatelné.“ (Waldhauser, 1999, str. 204)

1.2 Keltové válečníci

Politicky zásadně významnou byt' nepřilíš početnou složku společnosti jednotlivých keltských kmenů představovala vojenská aristokracie. Je však nepochybné, že keltské válečnictví nemohlo spočívat pouze na jejich bedrech. Keltové v západní Evropě nedisponovali stálým vojskem, což bylo dáno jejich ekonomickou úrovní, která vydržování stálého vojska prostě neumožňovala. Tato skutečnost je pak handicapovala ve vztahu k vojenské agresii Říma.

Jan Filip v této souvislosti shrnuje, že „... ozbrojené zástupy se scházely v době nebezpečí a války. Když hrozilo podobné nebezpečí, byl podle galského zvyku svolán branný sněm, na němž se sešli všichni ozbrojení muži. Takový sněm byl považován za počátek války; řinčením zbraní a pokřikem vyjadřoval shromážděný lid souhlas s přednesenými návrhy. Vojenské sbory i za války zůstaly rozčleněny podle kmenů.“ (Filip, 1995, str. 102)

Aristokracie v keltském vojsku představovala jízdní složku, která disponovala nejvíce doplňky ochranné zbroje, kdežto muži z řad prostého lidu bojovali jako pěší, vyzbrojeni nejčastěji mečem, kopím či oštěpem a štítem, avšak nepřilíš valné kvality. Počet příslušníků jízdy narůstal především za obranných bojů proti Caesarovi. V této souvislosti je však nutné upozornit, že ve starověké Evropě, a to ještě v dobách římské říše, neměla jízda z hlediska válečnictví ani zdaleka takový význam jako později ve středověku. Výjimku samozřejmě představovaly kočovné národy z východoevropských stepí.

Ovšem v případě Římanů i Keltů hrála na bojištích nejdůležitější roli pěchota. Jezdci byli v přímém střetnutí s houfem pěšáků zranitelnější již jen z toho důvodu, že mohli být relativně snadno strženi či sraženi z koně. Proto se v antických pramenech při popisech bitev často setkáváme s momentem, kdy jezdcí při kontaktu s nepřítelem sesedají z koní a dále bojují pěšky. „V jezdeckých bitkách často seskakují z koní a bojují opěšalí. Své koně mají tak vycvičené, zůstanou stát na místě, a bojovníci se k nim mohou vrátit, když je potřeba.“ (Caesar, 2009, str. 99 – 100) Bylo tomu tak z několika důvodů.

Především starověcí koně byli menší než ti středověcí. Dále se jednalo o takové zvíře, s jehož chovem byly spojené značné náklady. A konečně tehdejší evropská etnika ještě nedisponovala celou řadou prvků, které jsou k náležitému využití potenciálu poskytovaného koněm důležité. Jednalo se o zejména sedlo s třmeny a dále o ostruhy. S těmito novinkami, které usnadňovaly boj vedený ze sedla koně a které jezdci konečně poskytovaly převahu nad pěšákem, se Keltové, Germáni, Slované a samozřejmě také obyvatelé římské říše a dalších starověkých států seznámili až u kočovných nájezdníků ze stepí Eurasie, přičemž toto seznámení mělo pro Evropany drastickou a mnohdy devastující podobu. (Podrobněji viz např. Anglim a kol., 2006)

V době keltské expanze byly součástí jejich vojsk také dvoukolové válečné vozy s dvoučlennou posádkou. Ovšem v Caesarově době byly využívány v podstatě již jen v Bretani a na Britských ostrovech. Římské legie měly tu čest s britskými bojovými vozy např. v roce 55 př. n. l.

Sám Caesar nám o tom zanechal následující svědectví: *„A když se naši rozptýlili ... najednou na ně zaútočili ... uvedli je ve zmatek a obklíčili jezdectvem a válečnými vozy. Tento druh boje vedou následujícím způsobem. Nejdříve jezdí na všechny strany a střílejí šípy; cválající koně a rachot koles většinou vyděsí šiky nepřátel, a když proniknou mezi oddíly nepřátelského jezdectva, seskáčou z vozů a bojují jako pěšáci. Vozatajové s vozy se zatím poněkud stáhnou a postaví vozy tak, aby je měli bojovníci na dosah, kdyby je začala nepřátelská přesila přemáhat. Tak mohou být Britové v bojích zároveň pohybliví jako jezdci a odolní jako pěšáci a díky každodennímu výcviku a zvyku jsou tak obratní, že dokážou i na prudkém svahu držet koně na uzdě a zatáčet, umějí skočit na voj a postavit se na chomout a zase se přehoupnout zpět na vůz. Naši byli neobvyklým bojem vyvedeni z míry a Caesar jim přišel na pomoc právě včas.“* (Caesar, 2009, str. 115 – 116)

Z výše citovaného textu lze vyvodit několik skutečností. Zaprvé z něj zcela jednoznačně vyplývá, že bojová hodnota pěšáků byla vnímána jako vyšší než bojová hodnota jezdců. Pro dokreslení viz příloha B, ukázka výzbroje keltského bojovníka. Dále je zřejmé, že užívání bojových vozů muselo být záležitostí britské aristokracie.

Kdo jiný by si totiž mohl dovolit tak nákladný bojový prostředek a navíc ještě realizovat každodenní výcvik?

S tím, jak se římská imperiální expanze stávala stále intenzivnější, se stále významnějším aspektem keltského válečnictví v Galii stávala obrana opevněných míst. Gaius Julius Caesar nám zanechal popis zdlouhavého obléhání a dobývání několika významných galských oppid, přičemž vždy detailně zaznamenal způsob, jakým jej Keltové před jeho legiemi bránili.

Specifickou součástí keltského válečnictví – a také náboženských představ a rituálů – představoval kult useknutých hlav. Anna Bauerová v této souvislosti metaforicky, s jistou nadsázkou a se zjevnou narážkou na mýtického krále shrnuje, „*Keltové vstupovali na jeviště Evropy jako lovci lebek, ale odcházeli jako křesťanští rytíři.*“ (Bauerová, 1996, str. 165) Kult useknutých hlav či lovu lebek máme u starověkých Keltů doložen jak písemnými prameny, zmiňují se o něm např. Diodóros nebo Strabón, tak i prostřednictvím archeologie, a to i na teritoriu Českých zemí.

Podle antických zpráv keltští bojovníci přemoženým nepřátelům utínali hlavy a odnášeli si je do svých domovů, kde z nich vytvářeli jakési sbírky, které dokládaly jejich válečnickou úspěšnost. V této souvislosti lze citovat Tita Livia, který ve svých Dějinách popisuje boj mezi Kelty a Římany v roce 216 př. n. l. v Litanském lese v Galii: „*Tam padl také Postumius, který vydal veškerou svou sílu, jen aby unikl zajetí. Výzbroj padlého vojevůdce spolu s uťatou hlavou přinesli Bójové vítězoslavně do svého nejposvátnějšího chrámu. Potom hlavu vyprázdnili, stáhli z ní kůži, jak je u nich zvykem, a lebku vyložili zlatem. Lebka jim pak sloužila za posvátnou nádobu, ze které o slavnostech konali úlitbu.*“ (Titus Livius, 1973, str. 217 – 218)

Uťaté hlavy se pak stávaly i výrazným výtvarným motivem, když zdobily výklenky ve svatyních. Anna Bauerová shrnuje: „*Po celém keltském světě se setkáváme s useknutými hlavami v základech staveb. Příkladem může být také oppidum Závist, kde se našla uťatá hlava-lebka pod stavbou jedné z bočních bran. Šlo o magické prostředky, které měly zaručit trvanlivost a celkový užitek stavby.*“ (Bauerová, 1996, str. 165) s lidskými oběťmi v základech staveb se můžeme setkat ještě ve středověké Evropě.

2 ORGANIZACE KELTSKÉ SPOLEČNOSTI

Struktura a organizace keltské společnosti se do značné míry měnila v průběhu vývoje jednotlivých keltských kmenů. Obecně lze konstatovat, že v tomto ohledu můžeme shledávat celkem tři vývojová stadia, která mají zčásti svůj odraz i v archeologických pramenech.

První z nich představuje období závěru halštatské a počátku laténské kultury, pro které byla charakteristická královská moc reprezentovaná např. bohatými pohřby. Toto období plynule přešlo v epizodu keltské expanze, kterou sice zpočátku patrně vedli králové, tedy vůdcové jednotlivých kmenů či jejich skupin, nicméně během které se zrodilo společenské zřízení, jež lze patrně označit pojmem vojenská demokracie a které opět našlo svůj výraz ve způsobu pohřbívání. Třetí a vrcholné období vývoje keltské společnosti pak představovala poslední staletí před zlomem letopočtu, jež snad s trochou zjednodušení můžeme označit jako dobu oppid. V tomto případě se již v nejnávýspějších keltských oblastech setkáváme s vývojem raného státu, který předpokládá třídní rozdělení společnosti a její pevnější organizační strukturu, dále pak existenci práva atd.

S rekonstrukcí podoby a struktury keltské společnosti však jsou spojeny značné obtíže, jak upozorňoval např. již Radomír Pleiner pro situaci v Galii, když tvrdil: *“Archeologie se sice dobrala mnoha důležitých poznatků, prokázala bezpečně, že v době po expanzi prošli Keltové etapu neobyčejného hospodářského rozvoje a přinesla někdy i údaje o tom, co v této věci Caesar zamlčel. Otázku společenského zřízení však sama zodpovědět nemůže. V pozdní době laténské selhávají i ty druhy nálezů, které v pokusech rozluštění společenské struktury hrály vždy největší úlohu – neznáme dobře pohřebiště té doby; vystupují ve formě žárových hřbitovů spíše v okrajových oblastech, nekropole příslušné k oppidům ... nejsou vůbec známy.“* (Pleiner, 1979, str. 56)

Z tohoto důvodu je pro potřebu rekonstrukce podoby a struktury keltské společnosti přece jen nezbytné využívat písemných pramenů antické provenience, ovšem s nezbytným kritickým přístupem.

2.1 Systém keltské společnosti

Mezi autory odborné literatury panuje obecná shoda v mínění, že strukturu či systém společnosti jednotlivých keltských etnik představovaly tři základní skupiny. Tu zdaleka nejpočetnější tvořilo zemědělské či přesněji řečeno zemědělsko-řemeslnické obyvatelstvo venkova, zatímco elita společnosti byla mnohem méně početná. Tvořila ji jak válečnická aristokracie, tak druidové. Tato struktura byla ve svých hlavních obrysech konstantní a charakteristická také pro další etnika na podobném stupni rozvoje jako Keltové, nicméně je nepochybné, že se vyvíjela v jednotlivých aspektech. Tak např. v rámci aristokracie totiž mohl buď dominovat král, nebo naopak šlechta.

Alespoň v některých Kelty obývaných oblastech bychom se však v posledních staletích před zlomem letopočtu mohli setkat i s obyvateli oppid. Je však otázkou, zda tyto obyvatele – mezi něž patřili vyjma válečnické a duchovní elity rovněž zemědělci, ale především řemeslníci a také obchodníci – považovat za zvláštní společenskou vrstvu. Oppida totiž byla ekonomickými, politickými i duchovními centry raně městského charakteru.

Vývoj struktury společnosti keltských kmenů shrnuje např. Radomír Pleiner. Prakettská společnost, kterou lze předpokládat již ve střední době bronzové v jádru pozdějšího keltského osídlení, byla samozřejmě společností rodovou. V halštatském období pak došlo k vyčlenění rodové aristokracie. Během 6. a 5. století před naším letopočtem docházelo ke zvýrazňování role keltských králů, kteří hromadili bohatství produkované jednotlivými kmeny. Významnou roli v tomto ohledu sehrály kontakty s vyspělým Středomořím. Následně pak došlo k expanzi, v rámci které keltské kmeny nebo jejich části migrovaly, ovládaly a osídlovaly četné nové oblasti. Specifickou součástí této expanze pak představovaly kořistnické výpravy do jižní Evropy. (Pleiner, 1979, str. 83 – 85)

Během epochy vojenských tažení došlo k určité změně v rámci politických elit keltských kmenů. „V podmínkách vojenských tažení dochází k pevné symbióze vůdce (krále ...) a jeho předních bojovníků. Na nich závisely válečné úspěchy, oni nadále přiznávali králi největší díl kořisti ... on je odměňoval rovněž vysokými podíly z lupu a nadal je zásadními společenskými výhodami. Vznikla vojenská vrstva, která se vzápětí sama rozčlenila podle skutečných nebo domnělých zásluh ... Vojenská šlechta se v této fázi domohla nejlivnějšího postavení jak na úkor krále, tak ... na úkor řadových příslušníků kmenové skupiny.“ (Pleiner, 1979, str. 85 – 87)

V Caesarově době stáli králové v čele již jen některých keltských kmenů v Galii a dalších oblastech, které se nacházely na podobné vývojové úrovni. Celkově se totiž královské zřízení přežilo, přičemž došlo k jeho nahrazení mocí šlechty, tedy oligarchií. Oligarchické zřízení přitom mohlo mít u některých kmenů i svoji administrativu.

Některé kmeny byly vedeny úředníkem voleným na dobu jednoho roku. „Nazýval se *vergobret*. Ve svém volebním období měl sice nejvyšší moc nad obyvatelstvem, avšak každé z jeho náročnějších rozhodnutí musel předem schválit „senát“, rada starších. Ovšem jak *vergobretové*, tak členové rady pocházeli ... jen z předních šlechtických rodin.“ (Bauerová, 2004, str. 168) pokud k tomu připočteme takové skutečnosti, jako byla ražba a oběh mincí či vybírání daní a cel, tedy peněžní ekonomiku, existenci lidnatých oppid, používání řeckého písma atd., lze oprávněně předpokládat, že pozdně laténská společnost u některých velkých kmenů či kmenových svazů v Galii, ale možná také v Českých zemích, nabývala již rysů raného státu.

Anna Bauerová soudí, že zprávy, které ve vztahu ke struktuře keltské společnosti zanechal Gaius Julius Caesar a které tato autorka považuje za nejen prvořadý, ale také vcelku realitě odpovídající historický pramen, lze vztáhnout také na společnost vyspělého Boiohaema ve vrcholném a současně závěrečném období své starověké existence. V této souvislosti zdůrazňuje význam již výše zmíněného dualismu světské a duchovní moci: „Světská moc vládla zbraněmi a vyžadovala naprostou poslušnost svého kmene, duchovní moc však rozhodovala i o „nadkmenových“ záležitostech. Od římských autorů se dovídáme, že druidové pořádali každoročně jakési „všekeltské“ shromáždění, na něž se sjížděli zástupci ze široké oblasti a z nejrůznějších kmenů.

Zde se vždy stanovila zásadní „koncepce“ pro příští období, rozhodlo se, co je dobré, užitečné, potřebné, a naopak co je škodlivé, a proto zakázané.“ (Bauerová, 2004, str. 164)

Politický vliv druidů představitelům světské moci jednotlivých keltských kmenů samozřejmě vadil či překážel a patrně se pokoušeli jej také omezovat. Výše citovaná autorka v tom s patřičným zjednodušením spatřuje období středověkého boje o investituru. Po celé období samostatného vývoje keltských etnik, tedy ještě před jejich ovládnutím Římem a následnou romanizací, se keltským světským elitám moc druidů omezit nepodařilo a jejich vliv přetrval celá staletí až do počátků christianizace a snad trval i v době raného křesťanství.

Již z předchozího textu vyplynulo, že nejvyšší společenskou jednotkou u starověkých Keltů byl kmen. Jan Filip uvádí: *„Keltské kmeny byly velmi početné. Jména 60 galských kmenů byla podle Strabonova svědectví vepsána na oltáři, věnovaném Caesarovi Augustovi v Lugdunu (dnešní Lyon). Některé kmeny byly malé, jiné velmi silné s početnými ozbrojenými silami a zápasily o prvenství (hegemonii) v celé Galii. Patřili k nim především Arvernové a Haeduové, z jihofrancouzských kmenů Salyové, patrně aspoň částečně keltského složení.“* (Filip, 1995, str. 98) Z dalších galských kmenů pak lze zmínit Sekvany, Biturigy, Rémy, Helvécie, Armoriky, Nervije, Trevery, Eburony, Atrebaty, Karnuty, Senony a řadu dalších. (Pleiner, 1979, str. 108 – 110) Gaius Julius Caesar pak ještě uvádí řadu dalších kmenů.

Velké množství keltských kmenů pak samozřejmě žilo i mimo Galii. Přitom je nutné zdůraznit, že během keltských expanzí a migrací pronikly části některých kmenů nebo jejich ozbrojené složky do různých evropských oblastí. Typickým příkladem tohoto vývoje byl např. kmen Bójů, jehož centrum bylo v Čechách a s jehož částmi se však setkáváme v severní Itálii, Panonii, na západním Slovensku a ve východní Galii.

Výše uvedené o kmenovém uspořádání keltské společnosti lze doplnit postřehem samotného Gaia Julia Caesara: *„V Galii nejen uvnitř kmenů, ale i uvnitř žup a částí kmenů, ba dokonce v každém rodu jsou frakce a v čele těchto frakcí stojí předáci, kteří mají u Galů nejvyšší vážnost a podle jejichž úsudku a vůle se vždy rozhodují a jednají.“*

Tak se to odedávna vžilo, asi proto, aby žádný řadový člen kmene nezůstal bez pomoci proti mocnějším. Žádný předák totiž nenechá nikoho ze svých utiskovat a ohrožovat, a pokud ano, nemá mezi nimi žádný vliv.“ (Caesar, 2009, str. 163)

Výše citovaný text lze interpretovat takovým způsobem, že v rámci keltské společnosti v Galii se v originální syntéze mísily prvky formální (kmeny a župy) i neformální (rody a frakce) struktury. Ostatně i Jan Filip shrnuje, že vývoj či přesněji řečeno rozklad rodové společnosti v keltské společnosti v Caesarově době již značně pokročil „... a byl provázen četnými jevy, které vlastně vytvářely předpoklad pro vznik třídní společnosti; byl však přerušen pádem keltské moci. Rodová aristokracie svědčí sice o pokročilém stadiu rozkladu prvobytně pospolné společnosti, neznamená však ještě vznik tříd.“ (Filip, 1995, str. 96 – 98) Mezi sociálním vývojem u Keltů na kontinentě a jejich soukmenovců na Britských ostrovech v tomto ohledu panovaly značné rozdíly.

S citovaným konstatováním Jana Filipa lze souhlasit, nicméně zdůraznění diskontinuity vývoje keltské společnosti v důsledku zániku její samostatnosti pod náparem Říma je diskutabilní. V žádném případě totiž nelze hovořit o diskontinuitě sídelní. Keltové sice až na malé výjimky na severních a západních výspách Britských ostrovů ztratili politickou samostatnost, avšak vývoj jejich společnosti pokračoval dál, navíc intenzivně podněcován nyní již bezprostředními vlivy vyspělejší antické civilizace a římské správy. Tento vývoj je možné z civilizačního hlediska považovat za pozitivní, přičemž vzájemná asimilace keltského a římského prvku dokonce pokročila tak daleko, že lze hovořit o galsko-římské syntéze jakožto o specifickém základu, na kterém vlivem křesťanství a franského státu vznikala francouzská raně středověká společnost.

2.2 Hierarchie keltské společnosti

V rámci této kapitoly je tedy nutné věnovat především zvýšenou pozornost dvěma specifickým společenským vrstvám starověkých Keltů, a to druidům čili starověkým keltským kněžím a aristokracii.

2.2.1 Duchovní aristokracie

Byli to totiž právě druidi, kdo hrál rozhodující roli v oblasti reprodukce duchovní kultury a v rámci systému vzdělávání keltských etnik. Na tomto místě je však nutné upozornit na problémy, které jsou spojené se správným vymezením společenského postavení druidů na základě referencí antických autorů. Zprávy těchto autorů se totiž vztahují k různým zemím a obdobím a řada z nich se navíc mohla ve svých úsudcích mýlit. Jak zdůrazňují např. Sylvia a Paul Botheroydovi, „... *antičtí spisovatelé sice jeví o druidy zájem, na mnohé dokonce dělaly jejich vědomosti dojem, ale nemohli se sjednotit na tom, kdo vlastně druidové jsou.*“ (Botheroydovi, 1998, str. 98)

Kenneth O. Morgan a kol. v této souvislosti shrnují, že o společenském postavení a funkci druidů se doposud vedou spory, „... *i když, alespoň co se týče Británie, existují doklady svědčící proti oblíbené představě, že zastávali významnou politickou úlohu.*“ (Morgan a kol., 1999, str. 12) vzhledem ke kusosti písemných pramenů a vnitřní rozmanitosti keltského světa tyto spory patrně nikdy nebudou moci být uspokojivě vyřešeny.

Gaius Julius Caesar uvedl následující obecný postřeh: „*V celé Galii jsou jen dva druhy lidí, kteří mají nějaké postavení a vážnost ... jedni jsou druidové, druzí kmenoví družiníci. Druidové vykonávají bohoslužby, obstarávají veřejné i soukromé oběti, řídí náboženské záležitosti. Sbíhá se k nim do učení velký počet mladíků a jsou u Galů ve velké úctě. Rozhodují téměř všechny veřejné i soukromé spory, a pokud se stane*

nějaký zločin, pokud je spáchána vražda, vznikne spor o dědictví nebo o pozemek, oni vyšetřují, oni stanovují odměny a tresty. A jestliže některý kmen nebo soukromník neposlechne jejich rozhodnutí, dají ho do klatby, což je u Galů nejstrašnější trest.“ (Caesar, 2009, str. 164 – 165)

Lze dodat, že Jan Filip Caesarem zmíněné družiníky označuje také jako jezdce, equites, „rytíře“, obecně tedy jako svobodnou vrstvu rozhodující v politických záležitostech. (Filip, 1995, str. 100) O nich však bude podrobněji pojednáno v následující podkapitole.

Philip Carr-Gomm shrnuje bádání ohledně původu výrazu druid. Moderní odborníci v tomto ohledu souhlasí s antickými autory, podle kterých je tento výraz odvozen od slova dub neboli dru, a to v kombinaci s indoevropským kořenem wid neboli vědět. V irštině se dub řekne daur a druid je drui. Ve velštině se pak ve stejném pořadí jedná o výrazy derw a derwydd. Slovo dub bylo v tomto ohledu patrně používáno jako synonymum stromů či lesa, a to ve smyslu jakési přírodní moudrosti. V irštině se totiž stromy řeknou fid a znalosti pak fios. Ve velštině je pak strom gwydd a vědoucí člověk gwyddon. Ovšem lze se setkat i s názory, že výraz druid je odvozen od indoevropského kořene deru, což znamená pevný, silný či stabilní, a to v kombinaci se slovem weid, což zase znamená vidět nebo tvořit. (Carr-Gomm, 2008, str. 9 – 10)

Také James George Frazer v souvislosti s analýzou uctívání dubu v pohanské Evropě uvádí: *„Keltští dobyvatelé, kteří se ve třetím století před naším letopočtem usadili v Asii, zřejmě přinesli s sebou do nového domova uctívání dubu; neboť galský senát se v srdci Malé Asie scházel na místě, které neslo čistě keltské jméno Drynemetum, „posvátný dubový háj“ nebo „chrám dubu“. Ovšem, vždyť skutečné jméno druidů, jak věří významné authority, znamená právě „muži dubu“.“* (Frazer, 2007, str. 158)

Jan Filip shrnuje: *„Původně byly kněžské sbory druidů hierarchicky členěnou vrstvou, uzavřenou aristokratickou společností, která měla nejen náboženský význam, ale také velký politický vliv, větší než vrstva „rytířů“. Byla to instituce celokeltská, známá na britských ostrovech i v Galii, a měla také patrně po určitou dobu vliv i ve střední Evropě ...“* (Filip, 1995, str. 100) Avšak ve Španělsku a severní Itálii,

což byly další oblasti starověkého keltského osídlení, byť přechodného, nejsou o druidech zmínky. Jejich působení ve zmíněných regionech nepotvrzují ani archeologické prameny.

Stručným a shrnujícím způsobem popisují místo druidů v rámci starověké keltské společnosti Sylvia a Paul Botheroydovi, přičemž zdůrazňují, že toto místo bylo klíčové. Druidové se totiž podíleli na výchově válečnické aristokracie a zároveň bylo pravidlem, že každý keltský vládce učinil svého druidského učitele svým rádcem. Tímto způsobem druidové vykonávali svůj politický vliv na Kelty, což působilo značné problémy např. Caesarovi. (Botheroydovi, 1998, str. 98 – 99) Druidové v Galii totiž dlouho podněcovali protiřímský odpor.

Druidská vrstva keltské společnosti byla hierarchicky uspořádána, přičemž každý kmen měl svého hlavního druida. Jak praví sám Caesar: *„Všem těmto druidům jeden stojí v čele a ten má mezi nimi největší váhu. Když zemře, nastoupí po něm ten, který je mezi ostatními nejvíce ctěn, nebo pokud je jich několik sobě rovných, je nástupce volen hlasováním druidů. Někdy dokonce o nejvyšší postavení i bojují. V určité roční době se scházejí na posvátném místě v zemi Carnutů, jejichž kraj je pokládán za střed Galie. Tam se shromažďují všichni, kteří mají nějaký spor, a naslouchají rozsudkům a rozhodnutím druidů.“* (Caesar, 2009, str. 165)

Na základě antických Strabónových a Poseidóniových svědectví se pak lze domnívat, že existovaly celkem tři vrstvy druidů. Zmínění autoři hovoří o bardech, tzv. vates a samotných druidech, přičemž příslušníci všech tří vrstev vykonávali náboženské funkce. *„Vates byli patrně jasnovidci a věštci; oni také byli vlastními vykonavateli obětí. Bardové podle všeho skládali a přednášeli hymny a modlitby. Ale při každé oběti musel být druid, tj. někdo z nejvýše postavené, nejvzdělanější třídy. Byl „vědoucí“ a měl bezpochyby za sebou mnoho stupňů zasvěcení... Určité důležité obřady zjevně prováděli samostatně.“* (Botheroydovi, 1998, str. 98 – 99)

Na závěr pasáže o druidech je vhodné citovat následující shrnutí Jana Filipa: *„Na počátku římské okupace druidství ještě plně kvetlo, později nastal jeho úpadek. Druidové se bránili romanizaci, účastnili se různých povstání, a proto měla římská moc zvláštní zájem na potlačení této instituce. Nejdéle se tato instituce udržela v Irsku.“*

Nástupci druidů tam byli „fíled“ (filid), zakladatelé stálých středověkých škol.“ (Filip, 1995, str. 101)

V podstatě tentýž názor pak vyslovuje i Anna Bauerová, když upozorňuje, že druidové byly nejenom nositeli a uchovateli keltských tradic, nýbrž také vůdčím elementem bojů proti imperiální moci Říma, a to navzdory velice častým vojenským porážkám a následným represím. *„Někteří druidové se snažili udržet kontinuitu svého učení a odcházeli se svými věrnými žáky do opuštěných krajů nebo do zemí, kde nevládl Řím. Pro římskou státní moc však znamenala tato vrstva keltské inteligence nebezpečí, se kterým musela vždycky počítat ...“ (Bauerová, 1998, str. 103)*

2.2.2 Světská aristokracie

O světské aristokracii v rámci starověké keltské společnosti padlo již mnoho zmínek v rámci předchozího textu. Jednalo se o politickou nobilitu keltské společnosti, jejíž mužští příslušníci však zároveň fungovali jako významná složka keltských vojsk a s jako takovými se s nimi setkal i Caesar.

Mocenské struktury keltských kmenů původně dominovali králové. Postupem času se však o moc museli stále více dělit právě s aristokracií, jejíž postavení se nepochybně zakládalo jak na původu, tak na pozemkovém vlastnictví. Jan Filip v této souvislosti shrnuje, že *„... v době Caesarově převažovala již v Galii aristokratická vládní forma, která ovšem někdy působila nejistou situaci, boje jednotlivých stran, a dokonce i anarchistické poměry, vládnoucí kruhy se snažily opřít svou moc o systém klientů, nikoliv zcela nepodobný feudálnímu zvyklostem.“ (Filip, 1995, str. 99)*

V rámci pasáže o keltské aristokracii a keltských vládcích je nutné učinit alespoň stručnou zmínku o konceptu tzv. oprávněné vlády, který zmiňují např. Sylvia a Paul Botheroydovi. Tento koncept je doložen pro Irsko, nicméně zmínění autoři se domnívají, že byl rozšířen i mezi pevninskými Kelty. Podobně jako druidové, i panovníci na trůně byli považováni za prostředníky mezi světem lidí a nadpřirozenými

silami. Pokud byl vládcem muž vybraný či požehnaný bohy a pokud jednal podle určitého kodexu, přinášelo to blaho lidu i zemi. Pokud vládce jakýmkoli způsobem selhal, země mohla ztratit úrodnost a lid i domácí zvířata mohly sužovat nemoci, hlad atd. vládce se musel vyznačovat patřičným morálním i fyzickým profilem. K hlavním úkolům druidů proto patřila kontrola tohoto profilu. (Botheroydovi, 1998, str. 302)

3 KELTSKÉ PRÁVO

Na úvod této kapitoly je nutné společně s Radomírem Pleinerem zdůraznit, že „... u Keltů ještě neexistovala pevná právní soustava založená na třídních vztazích, nýbrž jen právo zvykové ... Žádný keltský kodex z doby někdy kolem 1. století př. n. l. neexistuje.“ (Pleiner, 1979, str. 76 – 77) Ke kodifikaci práva v případě některých keltských etnik docházelo až mnohem později, tedy v době, která se již časově vymyká rozsahu určenému pro tuto práci. Přesto je vhodné citovat následující konstatování Petera Berresford Ellise: „V době, kdy byly kodifikovány systémy keltských zákonů, například irský Brehonův zákoník, napsaný v rané křesťanské éře, byl keltský kmenový systém vysoce sofistikovaný. Když jej srovnáme s velšskými Zákony Hywel Dda, povšimneme si postoje k zákonům společného všem Keltům. Základem zákona bylo blaho obcíny ...“ (Ellis, 1996, str. 7) Je potřeba zmínit, že Brehonův zákoník byl součástí irského práva až do 17. století kdy byl násilně nahrazen právem anglickým. Zajímavostí zůstává, že práva mužů i žen byla prakticky stejná. V tomto systému byla stanovena cena každého člověka i každé věci, která byla vymáhána v případě, byla-li ať již úmyslně nebo neúmyslně způsobena škoda. Brehony neboli soudci se stávali nejkvalifikovanější druidi nejvyššího stupně.

Na zvykový charakter keltského práva upozorňuje např. i Jean A. Mauduit: „Můžeme tedy shrnout, že to, co se u Keltů nazývá právem, je souhrn zvyků a institucí.“ (Mauduit, 1979, str. 124) Výše citovaný termín „třídní vztahy“, použitý Radomírem Pleinerem, byl poplatný době svého publikování. Bylo by patrně možné jej nahradit termínem struktura společnosti.

Avšak i přes svůj zvykový charakter keltské zvykové právo nejen v Galii, ale také v dalších Kelty obývaných zemích, velmi úzce souviselo s problematikou vlastnictví půdy a vůbec se strukturou vlastnictví, s uspořádáním společnosti a také vlády nad určitým kmenem či etnikem. Zjednodušeně řečeno tedy vzhledem k existenci sociálního rozvrstvení společnosti keltských etnik jedinec požíval výsad nebo byl trestán úměrně svému postavení.

Konstatování v předchozím odstavci je založeno na reflexi prací Jeana A. Mauduita a Radomíra Pleinera. Peter Berresford Ellis však nabízí jiný pohled na podstatu práva keltských kmenů, když tvrdí, že „... jejich společnost byla kmenová ... Základem zákona bylo blaho obcíny – jinými slovy, byl praktikován primitivní, ale promyšlený komunismus.“ (Ellis, 1996, str. 19) Označení systému keltského práva a společnosti výrazem komunismus je samozřejmě nutné brát jako nadsázku. Rozdíl mezi hodnocením Jeana A. Mauduita a Radomíra Pleinera na jedné straně a Petera Berresford Ellise na straně druhé jen ukazuje, jak obtížná je interpretace antických písemných pramenů a archeologického svědectví pro tak složitou a nadstavbovou oblast, jakou je právo.

Jean A. Mauduit sice uznává zvykový charakter keltského práva, nicméně současně tvrdí, že jeho podoba byla odvozena od struktury společnosti: zmíněný autor shrnuje: „Navzdory vlivu vládnoucí třídy, která se snažila soustavu platných společenských hodnot změnit ve svůj prospěch, rozvoj soukromého vlastnictví postupně vedl i k vývoji právních pojmů. Autoritu hlavy rodiny nahradily zvyky a obyčeje. Právo se jeví jako soubor pravidel, a trest za jejich porušování určuje soudnictví.“ (Mauduit, 1979, str. 123)

Gaius Julius Caesar si za svého tažení v Galii povšimnul zajímavého způsobu tvorby práva u některých keltských kmenů: „Kmeny, které mají své zřízení promyšleno pečlivěji, posvětily jako zákon, že ten, kdo se doví od okolních kmenů nějakou klevetu nebo nejistou povídačku, která by byla pro obec důležitá, musí to oznámit představeným kmene a s nikým jiným o tom hovořit nesmí, protože je známo, že nezkušení a zbrklí lidé se dají prázdnými tlachy zastrašit, svěst ke zločinu a přimět k velmi závažným rozhodnutím. Představení kmene zatají, co je potřeba, a lidu oznámí jen to, co považují za užitečné. O veřejných záležitostech se nesmí mluvit nikde jinde než na kmenovém shromáždění.“ (Caesar, 2009, str. 168)

Nemělo by nás příliš překvapit, že při nalézání a výkonu práva keltských kmenů hráli významnou roli druidové, kterým byly k rozhodnutí předkládány nejrůznější veřejné i soukromé záležitosti. „V závažnějších otázkách bylo na nich, aby vyřkli rozsudek. Pokud se souzená strana zpěchovala, měli moc vyloučit provinilce

z bohoslužeb a tím ze společenství, což byl nejtvrdší trest.“ (Botheroydovi, 1998, str. 98)
Citované vyloučení provinilce z bohoslužeb vzdáleně připomíná institut exkomunikace ve středověké Evropě.

4 KELTSKÁ KULTURA

Pojem kultura patří mezi takové, které se vyznačují velice rozsáhlým obsahem. Můžeme hovořit o kultuře hmotné či kultuře duchovní, nebo také mnohem obecněji o kultuře ve smyslu civilizace. Vzhledem k omezenému rozsahu této práce není možné podrobně pojednávat o duchovní i hmotné kultuře starověkých keltských etnik, a to již jen z toho důvodu, že Keltové obývali rozsáhlá území, jejich etnika se nacházela na různé úrovni, která se navíc během historického vývoje měnila.

Již v úvodu této práce proto bylo předznamenáno, že nebude primární pozornost věnována hmotné kultuře Keltů, i když zmínky o ní není možné zcela vyloučit, ale kultuře duchovní a dále takové kulturní nadstavbě nad materiální stránkou života společnosti, jakou představuje její politická organizace, sociální struktura, právo, náboženství atd. V tomto ohledu pak bude věnována speciální pozornost systému vzdělávání v keltské společnosti a roli, kterou v tomto ohledu sehrávali keltští kněží, tedy druidové.

4.1 Keltské náboženství

Jean A. Mauduit shrnuje: „*Keltské náboženství stejně jako jiná náboženství mělo dvě velmi rozdílné stránky. První byla určena lidu, což znamenalo, že zahrnovala i nejrůznější pověry a magické obřady. Druhá se obracela k elitě, k těm, kdo se s úzkostí skláněli nad problémem lidského osudu.*“ (Mauduit, 1979, str. 157) Jako představitele či protagonisty druhé ze zmíněných stránek náboženství keltských kmenů lze samozřejmě považovat druidy. Ti pak také byli vykonavateli náboženství ve smyslu první stránky.

Pro potřeby této práce snad není zapotřebí reprodukovat jména a funkce keltských bohů, ani popisovat podobu keltských náboženských obřadů a svátků. Lze jen připomenout, že keltská mytologie je díky kontaktu s antickým světem a později se světem raného křesťanství současným zájemcům známa mnohem lépe a do větších podrobností než mytologie slovanská.

Praktikování keltského náboženství samozřejmě spočívalo v kompetenci druidů, byť patrně ne ve všech ohledech. Ti také byli šířiteli a propagátory dobových náboženských představ. Gaius Julius Caesar ve svém svědectví o životě Keltů v Galii v této souvislosti uvedl: „*Druidové především hlásají, že duše je nesmrtelná ... Kromě toho tvrdí mnohé o hvězdách a jejich pohybech, o velikosti světa a Země, o podstatě věcí, o moci a síle nesmrtelných bohů, a to vše druidové učí mladé lidi.*“ (Caesar, 2009, str. 165 – 166)

Výše bylo předznamenáno, že není nutné popisovat keltské svátky. Jedna výjimka však bude učiněna. Dobře totiž dokumentuje jeden ze způsobů, jakým je keltské náboženství poznáváno a jak je rekonstruována jeho podoba.

James George Frazer se pokouší rekonstruovat možnou podobu keltského svátku Beltane z lidových zvyků, které na skotské Vysočině přetrvávaly ještě hluboko do novověku, ba které přežívaly ještě na počátku moderní doby. Zmíněný autor cituje svědectví skotského zemana Johna Ramsaye, přítele Waltera Skota: „*Avšak nejpozoruhodnější z druidských slavností je slavnost Beltane čili první máj ... Zdá se, že jako jiné oficiální kultury druidů slavil se i svátek Beltane na kopcích a výšinách. Druidové se domnívali, že o tom, jehož chrámem je všehomír, by bylo ponižující si myslet, že sídlí v nějakém domě zbudovaném lidskou rukou. Své oběti proto přinášeli pod širým nebem, obvykle na vrcholcích hor, odkud byl ten nejkrásnější výhled na přírodu a kde byli nejblíže zdroji tepla a řádu.*“ (Frazer, 2007, str. 562 – 563)

Na význam, který v rámci keltského náboženství hrály takové posvátné lokality jako především háje, kopce a vodní toky, upozorňuje také Jan Bouzek. Nicméně tento autor zároveň upozorňuje, že archeologické výzkumy vydaly svědectví o existenci sakrální staveb, ať již umístěných přímo na oppidech či mimo ně. Pravděpodobně se jednalo o čtyřhranné pravouhlé stavby umístěné na tzv. čtverhranných šancích,

„... takové svatyně byly rozšířeny od východní Francie až po Čechy a část Moravy.“
(Bouzek, 2007, str. 154 – 155)

James George Frazer se na základě zpráv antických autorů, především pak Poseidónia, který procestoval Galii zhruba 50 let předtím, než se tam se svými legiemi dostal Gaius Julius Caesar, pokouší rekonstruovat průběh lidských obětí, jak je galští Keltové praktikovali na konci 2. století př. n. l.: *„Keltové si ponechávali odsouzené zločince a obětovali je bohům při velkém svátku, který se pořádal každých pět let. Věřili, že čím více je takových obětí, tím víc bude země rodit. Jestliže nebyl pro tyto oběti dostatek zločinců, doplnili počet váleční zajatci. Když přišel čas, druidové čili kněží oběti usmrtili. Některé zastřelili šípy, jiné narazili na kůl a některé upálili zaživa tímto způsobem: z proutěného pletiva nebo ze dřeva a z trávy byly zhotoveny obrovské sochy a do nich se nahnali živí lidé, dobytek i další zvířata; pak byly sochy zapáleny a shořely i se svým živoucím obsahem.“* (Frazer, 2007, str. 593 – 594) Viz obrázek obětní hranice v příloze C.

4.2 Keltská kultura v českých zemích

Na úvod této podkapitoly lze společně s Janem Bouzkem předeslat: *„Keltové jsou první historicky známí obyvatelé našich zemí. Obýváme země, které oni obývali. Zůstalo nám po nich jméno: domov Bójů, Boiohaemum, latinské jméno Čech, užívané často i námi ... Badatelé zkoumající vztahy krevních skupin kosterního materiálu s dnešními obdoby dospěli k názoru, že je v nás mnoho keltské krve.“* (Bouzek, 2007, str. 16) Keltové se tedy svým způsobem podíleli na historii našich zemí.

Nejdříve je však nutné zmínit otázku stáří keltského osídlení v Českých zemích. Výše citovaný Jan Bouzek shrnuje, že o keltském či o Keltům úzce příbuzném etniku lze na území Čech uvažovat pravděpodobně již od pozdní doby bronzové, rozhodně však od doby halštatské kultury. Zjevná kontinuita mezi pozdně halštatskou kulturou ve středních a jižních Čechách a kulturou raného laténu je pak nepochybná. V případě

Moravy, která tehdy územně patřila do tzv. východohalštatského kulturního okruhu, byla situace odlišná. Předpokládá se zde ilyrské nebo venetské osídlení.

Dále je nutné uvést, že někteří badatelé zpochybňují ztotožňování geografického pojmu Boiohaemum s Čechami, které v české vědě propagovali především Jan Filip a Josef Dobiáš. Tak např. Jiří Waldhauser a kol. uvádějí: „*Zda dnešní území Čech bývalo Boiohaemem, o kterém psal v 1. století našeho letopočtu Cornelius Tacitus (a také Velleius Paterculus) v souvislosti s tažením krále Marobuda ... když předtím odtud vypudil Bóje, není zdaleka jisté. Už proto, že Boiodurum – dnešní Pasov na Dunaji – neleží v Čechách, ale v Bavorsku, kde na oppidu Manching došlo nedávno (psáno v roce 1999 – pozn. aut.) k nálezu střepu s nápisem BOIOS.*“ (Waldhauser a kol., 1999, str. 231)

Otázka, zda lze ztotožnit geografická označení Boiohaemum a Čechy je možná špatně kladena. Boiohaemum totiž ve své době mohlo být větší než Čechy a sahát např. až do Rakouska a Bavorska. Stejně tak dobře mohlo zaujímat pouze určitou část dnešních Čech. A je tu ještě třetí možnost, totiž že obsah geografického a možná i politického pojmu Boiohaemum se postupem času měnil. Tyto otázky na základě stávajícího stavu bádání nelze rozhodnout a navíc – upřímně řečeno – nejsou těmi nejpodstatnějšími otázkami.

Anna Bauerová si klade otázku, jaké společenské zřízení keltských etnik v době existence oppid fungovalo v Českých zemích. Odpověď hledá v analogii se situací v Galii, kterou známe lépe díky písemným svědectvím. Tvrdí, že „... *zemědělská a řemeslná výroba dosáhla stejně vysoké úrovně jako v Galii, právě tak obchod, ražení mincí a jejich oběh. Na oppidech soustředila svou činnost vrstva obchodníků. Bezpochyby (nalezeno dosti dokladů) obchodovala také v dalekých krajích, především na severu, ale i na východě od Boiohaema. Podmínky pro nahrazení královské instituce nějakou pokrokovější formou řízení tu jistě byly.*“ (Bauerová, 2004, str. 168)

S právě citovaným konstatováním o relativní vyspělosti keltské společnosti v českých zemích však polemizuje např. Jiří Waldhauser a kol., když shrnují: „*Mluvíme-li o keltské civilizaci v Čechách, musíme při představách o její úrovni ve srovnání s tehdejším světem zůstat velmi zdrženliví. Jak v období kostrových*

hřbitovů ve 4. – 3. Století, tak dvě pozdější století, kdy u nás stála oppida – nevzhlednými dřevohlinitými hradbami s čelní zdí z kamenů obehnaná sídliště s dřevěnými stavbami – označovaná dost nadneseně jako první města, nepatřily keltské Čechy ani k evropským, natož ke světovým mocenským, kulturním ani ekonomickým centrům ... Civilizace Keltů v Čechách byla ohromující jen ve srovnání s předcházející dobou bronzovou ve středu Evropy.“ (Waldhauser a kol., 1999, str. 228)

V zájmu objektivitivy je však nutné upřesnit, že relativní vyspělost keltské společnosti v Čechách vyniká nejen ve srovnání s předchozí dobou bronzovou, ale také v kontrastu s následujícím germánským osídlením v době římské a také s mnohem pozdější epochou slovanského osídlení Českých zemí, které se na civilizační úroveň pozdně laténských Čech dostalo v podstatě až během druhé poloviny 8. století, kdy zdejší slovanský vývoj směřoval ke svému dočasnému vyvrcholení v podobě velkomoravského státu. Jako příklad uvedena příloha D, jeden z nejcennějších a nejznámějších nálezů na našem území opuková hlava Kelta. Nalezená v roce 1943 u Mšeckých Žehrovic.

Pokud by skutečné realitě keltských Čech odpovídalo spíše výše citované konstatování než mínění Anny Bauerové, pak lze shrnout, že již v posledních staletích před koncem starého letopočtu se České země ve vztahu k západní a jižní Evropě na jedné straně a regionům ležícím na severovýchod a východ na straně druhé z hlediska ekonomické vyspělosti a obecné civilizační úrovně nacházely zhruba ve stejném poměru jako mnohem později během středověku a novověku a dokonce ještě v 19. století. České země byly ve svém vývoji za jižní a západní Evropou vždy poněkud opožděny, přičemž západní civilizační impulzy přijímaly především prostřednictvím společností sídlících na území jižního Německa, ale naopak svou úroveň do větší či menší míry vynikaly nad společností žijící na území Karpatské kotliny, dnešního Polska atd.

Předpoklad o analogii se situací v Galii je sice podle některých českých odborníků alespoň částečně oprávněný a nepřímo doložený výsledky archeologického výzkumu, nicméně nic konkrétnějšího ke struktuře a způsobu organizace keltské společnosti v Českých zemích před koncem starého letopočtu konstatovat nelze. Také

je nutné vzít v úvahu, že v případě českých Keltů nepůsobily soudobé antické vlivy, a to ani ve společenské oblasti tak intenzivně, jako v případě Galie a především pak jižní Galie.

Petr Drda a Alena Rybová se v kontextu zkoumání vývoje keltského osídlení v Čechách zabývají kontakty zdejšího obyvatelstva s Kelty v Galii. Přitom na základě interpretace dostupných archeologických pramenů shrnují, že „... v průběhu 1. stol. př. n. l. se v Boiohaemu množí doklady užších styků s Galii a Belgií. Namnoze se dá jen těžko odlišit, jakými cestami pronikaly. Mohl je přinášet občasný obchod, mohly být ve vlastnictví jednotlivých přicházejících osob nebo šlo dokonce o prestižní zaslané dary. Vyskytují se tak různé typy mincovních ražeb ...“ (Drda, Rybová, 1998, str. 179)

Podle Jana Bouzka se jednalo především o mince Helvéciů, Sekvanů, Leuků, Lignonů a dalších galských kmenů. (Bouzek, 2007, str. 178) velká část těchto mincí se do keltských Čech dostala pravděpodobně teprve krátce před polovinou 1. století př. n. l. nesoustředily se přitom pouze na největším stradonickém oppidu, nýbrž lze se s nimi setkat v nejrůznějších oblastech někdejšího Boiohaema. (Drda, Rybová, 1998, str. 179) Doba, do které jsou nálezy galských mincí datovány, svádí ke spekulaci, že se mohlo jednat o majetek Keltů, kteří na území Boiohamema prchali před Caesarovou agresí. Tomu by odpovídaly i některé české nálezy prestižních předmětů, které byly součástí výbavy aristokracie a nesly stopy galského původu.

K odchodu či patrně přesněji řečeno k migraci Bójů z Čech a části Moravy patrně docházelo postupně. Na přelomu 2. a 1. stol. př. n. l. byli totiž některé části tohoto etnika usazeny také na jihozápadním Slovensku a v západní Panonii. Zde se jim potom ve 2. čtvrtině 1. stol. př. n. l. podařilo vytvořit relativně mocnou říši, jejímž centrem patrně byla dnešní Bratislava, kde Bójové razili vlastní mince. Ve 40. letech 1. stol. př. n. l. moc těchto Bójů sahala až do Potisí. Kolem roku 40 př. n. l. však mocensky podlehli náporu Burebistových Dáků (podrobněji viz např. Daicoviciu, 1973), byť jejich kultura přežívala dále.

V každém případě je společně s Janem Bouzkem nutné zdůraznit, že k úpadku oppid v Českých zemích došlo dříve, než zdejší Kelty postihnula expanze Markomanů a než se na toto území masověji rozšířilo germánské osídlení. Oppida totiž zanikala

postupně, na čemž se patrně podílely dnes ještě blíže nevyzkoumané ekonomické, environmentální a klimatické vlivy. (Viz např. Svoboda, 2009, str. 100 – 102) V případě českého keltského oppida na Závisti je však archeologicky zdokumentován násilný zánik, kdy toto opevněné osídlení podlehló neznámému útočníkovi.

Ovládnutí Čech a části Moravy Markomany, kteří tyto země získali poté, co porazili zdejší Bóje, což je písemně doloženo u Tacita, však neznamenovalo, že došlo k úplné etnické výměně, tedy že keltské osídlení zaniklo a bylo bezezbytku nahrazeno novým osídlením germánským. *„Značná část původně keltského obyvatelstva ... u nás patrně přetrvala, neboť bójské válečné družiny, které odešly před polovinou 1. stol. př. n. l. na jihovýchod, představovaly jen část obyvatelstva“*. (Bouzek, 2007, str. 182 – 183)

Bójové však s největší pravděpodobností nebyli jedinými Kelty, kteří ve starověku žili na území Českých zemí. Čechy rozhodně obývali Bójové, kteří zde patrně měli své mocenské středisko. Do severních Čech, na Moravu a do Slezska, tedy do oblastí, které již bezprostředně sousedily s germánským světem, jsou situováni Volkové - Tektoságové. V hornatých regionech těšínského Slezska, východní a severovýchodní Moravy a západního a severního Slovenska se během pozdně laténské doby rozvíjela púchovská kultura, která zde přetrvala až do 2. stol. n. l. a která je spojována s Taurisky nebo Kotiny.

V obou případech se jednalo o keltská etnika. Kotini, známí i antickému světu jako zpracovatelé kovů, se v každém případě udrželi v hornatých částech Slovenska až do zmíněného 2. stol. n. l., tedy do doby, kdy na středním Dunaji probíhaly takzvané markomanské války. (Bouzek, 2007, str. 183 – 184)

5 SYSTÉM VZDĚLÁVÁNÍ

Výše v podkapitole věnované problematice keltského válečnictví bylo naznačeno, že příslušníci aristokracie jednotlivých keltských kmenů realizovali vojenský výcvik, což ostatně bylo typické např. i pro středověké rytíře. Je přitom otázkou, zda tento výcvik lze považovat za součást vzdělávání. Z jistého pohledu tak samozřejmě lze činit, ovšem text této kapitoly bude zaměřen na vzdělávání v jiných než válečnických oblastech.

Na úvod této kapitoly lze tedy stručně předeslat, že vzdělávání a s tím související jevy a aktivity, v rámci starověké keltské společnosti a civilizace spočívalo v kompetenci sociální vrstvy druidů, která se nacházela na špici sociální hierarchie jednotlivých kmenů. O systému keltského vzdělávání samozřejmě mnohem více než archeologické prameny vypovídají prameny písemné, jejichž autory nejčastěji byli antičtí současníci Keltů. V této souvislosti je nutné upozornit především na význam Caesarových Zápisků o válce galské.

Dále lze shrnout, že druidové v rámci možností daných společnostmi keltských kmenů soustřeďovali jak učenost či obecněji vědění, tak také touhu po poznání a po transcendenci a přesahu materiálního světa. Součástí druidy realizovaného vzdělávání však byla i péče o mravní či etickou výchovu a rozvoj intelektuálních schopností a také snaha o pomoc lidem. V tomto ohledu druidy praktikované náboženství a vůbec jejich působení již začalo překračovat běžnou úroveň „barbarských“ etnik – pokud tedy za měřítko „barbarského“ považujeme nepoužívání písma – a stoupat po žebříčku civilizace výše. Např. Gaius Julius Caesar si všiml, že Germáni na rozdíl od galských Keltů „... *nemají ani žádné druidy, kteří by se zabývali náboženskými záležitostmi, ani nepořádají žádné oběti.*“ (Caesar, 2009, str. 168)

5.1 Obsah vzdělávání

Již zmíněný Gaius Julius Caesar ve svých Zápiscích o válce galské mimo jiné uvedl, že věhlas druidů a jejich učení do jejich společenství láká mnohé Kelty z různých kmenů a že to jsou zejména mladí lidé, kdo se k nim přicházejí vzdělávat, přichází ať již z vlastní vůle, nebo na přání jejich rodičů.

Caesar k problematice vzdělávání mládeže u druidů doslova uvedl: *„Prý se učí z paměti velkému množství veršů, a proto mnozí zůstávají v učení i dvacet let. Podle jejich názoru se nesmějí tyto věci svěřovat písmu, ačkoliv v ostatních veřejných i soukromých záležitostech pravidelně užívají řeckých písmen. Myslím, že takto rozhodli ze dvou důvodů. Jednak nechtějí, aby jejich nauka pronikla mezi prostý lid, jednak proto, že ti, kdož se spolehnou na písemný záznam, méně namáhají paměť. Často se přece stává, že žáci poleví v píli při učení se nazpaměť, protože důvěřují svým poznámkám. Druidové především hlásají, že duše je nesmrtelná ... Kromě toho tvrdí mnohé o hvězdách a jejich pohybech, o velikosti světa a Země, o podstatě věcí, o moci a síle nesmrtelných bohů, a to vše druidové učí mladé lidi.“* (Caesar, 2009, str. 165-166)

Z výše citovaného textu je nutné vyzdvihnout a zdůraznit následující aspekt keltské kultury v Galii na přelomu letopočtů, a tím je používání řeckého písma. O něm se Gaius Julius Caesar ostatně zmiňuje na více místech svého díla. Skutečnost, že duchovní elita keltských společností v Galii používala písmo, zprostředkované řeckými obchodními městy na středomořském pobřeží (dnešní Provence), svědčí o tom, že tyto společnosti již začaly překračovat vývojové stadium kmenové společnosti směrem k raným formám státní organizace. Druidové pak v rámci tohoto procesu hráli významnou roli, patrně ne nepodobnou roli církve v raně feudálních státech střední Evropy.

Jak ale upozorňuje Jaroslav Kudrna a kol., *„... znalost řeckého písma byla rozšířena pouze na jihu a jen vzácně sloužila praxi.“* (Kudrna a kol., 1988, str. 17) Jan Filip pak přímo uvádí, že druidové *„... písma ... neužívali a nezanechali písemných památek.“* (Filip, 1995, str. 101) Toto konstatování je však v rozporu s výše citovaným svědectvím Gaia Julia Caesara, že mimo náboženské záležitosti druidové užívali řecké

písmo. V každém případě však druidská výuka mládeže spočívala v učení se nazpaměť. Širšího rozšíření později mezi Kelty v Galii doznalo až římské písmo v souvislosti s romanizací.

Je nutné zmínit v souvislosti s písmem i oghamovou abecedu, která byla používána v oblasti dnešního Irska. Viz tabulka v příloze E. Ogham byl používán dvěma různými způsoby, jedním bylo tesání do kamenných desek, náhrobků a samostatně stojících obelisků, druhým bylo vyřezávání do vrbových větviček. Tyto dřevěné hůlky pokryté oghamem sloužili převážně k mystickým a magickým rituálům. Ale nejen to, oghamová abeceda sloužila i jako uchování not, protože každý z dvaceti znaků abecedy patřil jedné struně dvaceti strunné harfy. Název oghamové abecedy je odvozen od boha Ogmia keltského boha písma a řečnictví.

Dále je nutné upozornit na poznámku, že „mnozí zůstávají v učení i dvacet let“. Tuto poznámku můžeme konfrontovat s tvrzením Jeana A. Mauduita, který na základě studia antických písemných pramenů zdůrazňuje „... schopnost Keltů pronikat do nejrůznějších oborů a začleňovat poznatky do osobitého pojetí světa. Získání hodnosti druida vyžadovalo noviciát, který mohl trvat dvacet let. Druid, člověk boží a člověk vědy, mohl být i válečníkem.“ (Mauduit, 1979, str. 157) Druidové tedy nevzdělávali a nevychovávali mládež v masovém měřítku, nýbrž především s cílem připravit své budoucí nástupce. Vzdělávání tedy bylo realizováno elitním způsobem.

Peter Berresford Ellis k tomu dodává: „*Naučit se celému druidskému kánonu trvalo dvacet let, protože druid nepůsobil pouze jako duchovní, vykladač doktríny nesmrtelnosti duše a celé s ní spojené morální soustavy, ale také jako filosof, učitel, přírodovědec a strážce a vykladač zákonů. Druidové byli často dotazováni, když šlo o právnícká, politická a dokonce i vojenská rozhodnutí.*“ (Ellis, 1996, str. 20 – 21)

Jiný antický autor, řecký spisovatel Diogenes Laertios, zaznamenal výsledek svého rozhovoru s druidy, kde se jich dotazoval, čemu učí keltskou mládež ve svých školách. Jeden z druidů mu odpověděl: „*Učíme, že je třeba ctít bohy, nepáchat nepravosti a vždy se chovat čestně.*“ (Citováno podle: Bauerová, 1988, str. 191) Na základě citovaných slov lze usuzovat, že významný prvek keltského systému vzdělávání realizovaného druidy představovalo to, co bychom dnes označili pojmem

etická výchova. Ta však v podmínkách starověké keltské civilizace vycházela z dobového náboženství.

Výše citované svědectví Diogena Laertia by mohlo svádět k idealizaci působení druidů a jejich vzdělávacího systému. Anna Bauerová to však ve své práci uvádí na pravou míru konstatováním, že druidové „... patřili k jedné ze dvou vládnoucích vrstev, a jako každá vládnoucí vrstva měli i své negativní vlastnosti. Vcelku přitom můžeme prohlásit, že zlatý srp vynikal nad železný meč ... protože soustřeďoval, byť na své úrovni, učnost, vědění, touhu po poznání, péči o výchovu a rozvoj intelektuálních schopností a nakonec i snahu pomáhat lidem.“ (Bauerová, 2004, str. 174)

Jaroslav Kudrna a kol. v této souvislosti shrnují, že „... druidové byli vykladači, hlasatelé a vykonavatelé náboženského rituálu, později i obecných zásad světového názoru. Jako vychovatelé aristokratické mládeže pěstovali v ní především zásady ctít bohy, nečinit zlo a být udatný.“ (Kudrna a kol., 1988, str. 17) Citovaná slova jednak upozorňují na již výše zdůrazněný elitní charakter druidského systému vzdělávání a jednak ukazují, že duchovní složka keltské civilizace – přinejmenším v Galii, kde poměry v tomto ohledu známe nejlépe – se vyvíjela směrem k obecněji platnému světovému názoru.

Motivace toho, proč keltská mládež v Galii vyhledávala vzdělání u druidů, však mohla být také mnohem prozaičtější, jak si všimnul i samotný Gaius Julius Caesar, který uvedl: „*Druidové se většinou neúčastní válek* (Jean A. Mauduit však tvrdí, že druidové mohli být i válečníky – pozn. aut.) *a neplatí daně jako ostatní. Jsou zproštěni vojenské služby i ostatních povinností. Takové výhody mnohé lákají, a proto se k nim dávají buď z vlastní vůle, nebo z popudu rodičů a příbuzných.*“ (Caesar, 2009, str. 165)

V tomto ohledu lze dokonce shledávat jistou paralelu se společenskou situací ve středověké Evropě, kde mnozí rodiče rovněž usilovali o to, alespoň v určitých zemích a obdobích, aby jeden z jejich synů nastoupil církevní kariéru. Účast na životě církve mu totiž poskytovala alespoň malou naději na společenský postup a minimálně pak na zajištěné živobytí.

5.2 Způsob vzdělávání

Lze tedy shrnout, že výchova a vzdělávání mládeže byly svěřeny druidům. Výuka přitom byla realizována ryze ústním způsobem. Specifickou součástí výuky představoval výklad příslušných kmenových tradic, které byly obsaženy ve velkém množství básní, jimž se mládež učila nazpaměť. *„Převážná část studia spočívala v mechanickém učení nazpaměť, a aby si studenti posílili paměť a nemohli se nežádoucím způsobem rozptylovat, žili v mimořádně spartánských podmínkách. Z popisů pozdějších bardských škol se dozvídáme, že velká část studia se odehrávala v naprosté tmě ... V irštině slovo „učit se“ znamená zároveň „opakovat zpěvem“ ...“* (Matthews, 1996, str. 70 – 72) V rámci druidy realizované vzdělávání tedy hrála zásadní roli ústní tradice.

Výše zmíněné básně a pověsti, které tedy kromě druidů udržovali a šířili i básníci neboli bardové, lze považovat za předchůdce pozdějších francouzských chansons de geste, tedy zpěvů o hrdinech s určitým posláním a o zbožněných předcích jednotlivých rodů. (Mauduit, 1979, str. 159)

Podle některých autorů, např. Jeana A. Mauduita nebo specialistky na keltskou bardskou poezii Britských ostrovů Caitlín Matthews, patrně můžeme činit analogie, byť samozřejmě ne doslovné, mezi vzděláváním realizovaným druidy ve starověku, o němž jsme soudobými autory informováni jen kuse – a básnickými školami keltských etnik žijících na Britských ostrovech ve středověku a novověku – o nichž jsme zpraveni mnohem lépe. *„Úctu budící studium básnictví trvalo nejméně dvanáct let ... Básnické školy se formovaly kolem jediného učitele, jeho pomocníků a hostujících básníků, kteří rovněž působili jako zkoušející. Hlavou takové školy pravděpodobně býval ard-ollamh čili nejvyšší básník.“* (Matthews, 1996, str. 69 – 70)

Výše naznačenou tezi o analogiích podporuje také konstatování Theodora W. Moodyho, Francise X. Martina a kolektivu k situaci v Irsku. Caesarovo vyprávění o vzdělávání realizovaném druidy, známé ze Zápisků o válce galské, *„... přesně odpovídá tomu, co víme o irských básnických školách, které existovaly ještě v 17. století. Po vítězství křesťanství druidské náboženství zaniklo a básníci se vzdali role kouzelníků,*

kteřá jim patřila od pohanských dob, jinak se však spolu s ostatními členy učených vrstev i nadále těšili společenským privilegii.“ (Moody, Martin a kol., 1996, str. 40)

Jean A. Mauduit dále k problematice výuky mládeže druidy dodává: *„Kromě toho si osvojovali morálku a tradice, jež dodnes zůstávají základem naší civilizace. Seznamovali se též s pověstmi tvořícími celou hrdinnou mytologii Keltů ... Učitel vykládal látku jako zpívané rytmické básně a doprovázel je pohyby, které žáci pozorně opakovali. Tak se strofy básně mimicky zdůrazňovaly, zpívaly a rytmizovaly, aby posvátné slovo proniklo až do nejhlubšího lidského nitra.*“ (Mauduit, 1979, str. 159) také toto konstatování činí pravděpodobnou analogii s bardskými školami v Irsku.

Význam analogií se situací v Irsku je snadno zdůvodnitelný: *„Irsko skutečně nikdy neupadlo pod římské jho. Druidstvo se tam nerušeně vyvíjelo dál a nakonec se kupodivu dobře spojilo s křesťanstvím.*“ (Botheroydovi, 1998, str. 100) dokonce i profesor Jan Bouzek v této souvislosti připomíná legendy irské církve, které *„... hovoří o tom, že irští druidové sami svým vnitřním zřením uviděli Kristovu obět na Golgotě a založili křesťanství v Irsku ještě před tím, než k nim dorazila misie z Palestiny.*“ (Bouzek, 2007, str. 155) Z těchto legend samozřejmě nelze vyvozovat dalekosáhlé závěry, nicméně slouží jako důkaz toho, že v Irsku byly druidské tradice asimilovány křesťanstvím a že se zde tedy zrodila jakási originální syntéza.

Také Philip Carr-Gomm v této souvislosti uvádí, že *„... bardové byli přijati novým křesťanským náboženstvím a jejich báje, ve kterých se přenášela moudrost druidů, písemně zaznamenávali křesťanští kněží ... Školy bardů nebyly s přicházejícím křesťanstvím zdaleka postaveny mimo zákon, ale pokračovaly v činnosti v Irsku až do 17. století a ve Skotsku až do začátku 18. století.*“ (Carr-Gomm, 2008, str. 38 – 39) Dokonce i světci rané irské církve v mnoha případech přejímali druidské školy a vyšší učiliště a také některé teze druidů. Týká se to např. mystiky. Pozorováním kosmu a přírody si totiž druidové doufali zjednat přístup k bohům a v Irsku působící misionář sv. Columban ve svém prvním kázání prohlásil: *„Kdo chceš poznat stvořitele, uč se poznávat jeho stvoření.*“ (Citováno podle: Botheroydovi, 1998, str. 100 – 101)

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo odpovědět na otázku, jakým způsobem bylo v keltské společnosti realizováno vzdělávání. Zároveň bylo předesláno, že tato otázka nebývá v souvislosti s rekonstrukcí podoby starověké keltské společnosti často pokládána a také jí není věnována dostatečná pozornost. Uvedený cíl byl v zásadě a v rámci omezených možností této práce splněn.

Kultura a společnost keltských etnik představovala v oblastech na sever od Alp vyvrcholení dosavadního pravěkého vývoje, a to jak po stránce materiální, tak obzvláště i po stránce organizační a patrně i z hlediska duchovní kultury. Zatímco v galských a britských oblastech po změně letopočtu probíhal dál pozitivní civilizační vývoj, tentokrát již umocňovaný bezprostředním vlivem antického Říma, v prostoru na sever od Dunaje došlo s nástupem germánských etnik k jistému civilizačnímu regresi, který byl překonán až zhruba po osmi staletích moravskými Slovany. V současnosti je přitom již nepochybné, že hlavního hybatele tohoto vývoje představoval komplex environmentálních příčin, primárně ovlivněný oscilacemi klimatu.

Keltská kultura samozřejmě měla i svoji duchovní složku či nadstavbu, přičemž v případě Keltů z Galie a Britských ostrovů, nikoli ovšem v případě středoevropských Keltů, máme to historické štěstí, že jeho podobu můžeme alespoň zčásti poznávat prostřednictvím písemných zpráv, které nám zanechali antičtí nebo raně křesťanští autoři. Písemné prameny pak představují v podstatě jediný zdroj o vzdělanosti keltské společnosti.

Vzhledem k tomu, že druidové nepůsobili pouze jako duchovní, vykladači doktríny o nesmrtelnosti duše a celé s ní spojené morální soustavy, ale také jako filosofové, přírodovědci a strážci a vykladači zákonů, a vzhledem k tomu, že druidové zasahovali do politiky svých kmenů, přičemž byli často dotazováni, v případech pokud šlo o právnícká, politická a dokonce i vojenská rozhodnutí, je nepochybné, že obsahem jimi realizovaného vzdělávání byly i tyto oblasti. Specifickou součástí výuky pak představoval výklad příslušných kmenových tradic.

Naučit se celému druidskému kánonu trvalo dvacet let, pokud tedy chtěl příslušný adept dosáhnout nejvyššího vzdělání. Co se týče způsobu realizace vzdělávání, je možné se sice zčásti opírat o antické prameny, nicméně přesto je nutné činit analogie s pozdějšími bardskými školami v Irsku. Proto lze spekulovat, že výuka byla realizována ryze ústním způsobem. Látka byla předávána ve velkém množství básní, jimž se mládež učila nazpaměť. Aby si žáci procvičovali paměť a nemohli se přitom rozptylovat, žili pravděpodobně ve spartánských podmínkách, s tím, že část studia se mohla odehrávat v naprosté tmě.

Byť v souvislosti s imperiální expanzí Říma v důsledku tlaku germánských kmenů Keltové až na malé výjimky ztratili politickou samostatnost, jejich civilizace přesto nezanikla bezesbýtku. Na území Galie a zčásti také Británie probíhala originální keltsko-římská symbióza a syntéza, z jejíhož základu později vyrostly středověké společnosti zmíněných zemí.

Historické osudy keltských etnik inspirují k úvaze se širším záběrem. Keltové v době svého největšího rozmachu obývali především velkou část západní a střední Evropy, přičemž byli rozšířeni také v řadě dalších regionů. V současné době poslední čtyři keltská etnika – Irové, Skotové, Velšané a Bretonci – obývají pouhé výspy původní keltské sídlištní oblasti a navíc ve své většině jako mateřtinu nepoužívají keltský jazyk. Přesto však dědictví keltské kultury nezaniklo, svým specifickým způsobem se na jeho uchování a předání dalším generacím podílelo rané křesťanství na Britských ostrovech a především pak v Irsku. Byť je nutné zmínit i fakt, že došlo i k mnoha škodám a to v souvislosti s pálením pohanských knih. Sám Sv. Patrik patron Irska se chlubil desítkami knih, které skončily jeho rukou na hranici. Můžeme pouze spekulovat, co bylo jejich obsahem...

Znovu lze zopakovat, že vzdělávání a s tím související jevy a aktivity v rámci starověké keltské společnosti spočívaly v kompetenci druidů, jedné ze dvou nejvyšších vrstev hierarchie jednotlivých kmenů. Lze shrnout, že druidové v rámci možností daných dobovými poměry a materiální či ekonomickou úrovní soustřeďovali jak svou učenost či obecněji vědění, tak také touhu po poznání a po transcendenci a přesahu materiálního světa.

Druidy realizované vzdělávání se zaměřovalo především na mládež z řad aristokracie jednotlivých keltských kmenů, nicméně mohl se ho prakticky účastnit kdokoli, byl-li vybrán. Obsahem, přesněji spíše cílem tohoto vzdělávání pak byla kromě náboženských záležitostí také péče o mravní či etickou výchovu, rozvoj intelektuálních schopností, snaha o pomoc lidem a blaho celé obcíny. V tomto ohledu druidy praktikované náboženství a vzdělávání a vůbec jejich působení ve společnosti již začalo překračovat běžnou úroveň etnik pravěké Evropy a naopak začalo stoupat po žebříčku civilizace výše.

Dokonce se dá říci, že má mnohem více společného s myšlenkami, které jsou i dnes přednášeny například ve vzdělávání dospělých. Pro názorný příklad není nutné chodit daleko. Myšlenka potřeby nebo spíše nutnosti učit se stále a to po celý život, která byla zcela vlastní druidům, dnes podávána jako celoživotní učení, je tedy starší než by se mohlo zdát. To by mohlo být poselstvím keltské minulosti pro naši budoucnost.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- ANGLIM, S. a kol. *Bojové techniky starověkého světa 3000 př. n. l. až 500 n. l. I. Vybavení, bojeschopnost, taktika*. Praha: Deus, 2006. ISBN 80-86215-88-1.
- BAUEROVÁ, A. *Keltové v Čechách. Průvodce po památkách keltské kultury*. Praha: Paseka, 1996. ISBN 80-7185-054-3.
- BAUEROVÁ, A. *Zapomenuté věky země Bójů*. Plzeň: Nava, 1998. ISBN 80-7211-032-2.
- BAUEROVÁ, A. *Zlatý věk Keltů v Čechách*. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1109-7.
- BAUEROVÁ, A. *Zlatý věk země Bójů*. Praha: Československý spisovatel, 1988.
- BOTHEROYDOVÁ, S. BOTHEROYD, F. P. *Lexikon keltské mytologie*. Praha: Ivo Železný, 1998. ISBN 80-237-3552-7.
- BOUZEK, J. *Keltové našich zemí v evropském kontextu*. Praha: Triton, 2007. ISBN 978-80-7254-931-3.
- CAESAR, G. J. *Zápisky o válce galské*. Praha: Naše vojsko, 2009. ISBN 978-80-206-1050-8.
- CARR-GOMM, P. *Tajemný svět druidů. Staré moudrosti pro 21. století*. Praha: Fontána, 2008. ISBN 978-80-7336-428-1.
- DAICOVICIU, H. *Dákové*. Praha: Mladá fronta, 1973.
- DRDA, P. RYBOVÁ, A. *Keltové a Čechy*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0658-3.
- ELLIS, P. B. *První tisíciletí keltských dějin. 1000 př. Kr. – 51 po Kr.* Praha: Brána, 1996. ISBN 80-85946-46-7.

FILIP, J. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0526-9.

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-017-8.

KUDRNA, J. a kol. *Dějiny Francie*. Praha: Svoboda, 1988.

LIVIUS, T. *Dějiny IV*. Praha: Svoboda, 1973.

MATTHEWS, C.. *Keltské duchovní tradice*. Praha: Alternativa, 1996. ISBN 80-85993-13-9.

MAUDUIT, A. J. *Keltové*. Praha: Panorama, 1979.

MOODY, W. T. MARTIN, X. F. *Dějiny Irska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. ISBN 80-7106-151-4.

MORGAN, O. K. *Dějiny Británie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-347-9.

PLEINER, R. *Otázka státu ve staré Galii*. Praha: Academia, 1979.

SVOBODA, J. *Utajené dějiny podnebí. Řídilo počasí dějiny lidstva?* Praha: Nakladatelství levné knihy, 2009. ISBN 978-80-73097-99-8.

WALDHAUSER, J. a kol. *Jak se kopou keltské hroby. Laténská pohřebiště ze 4. až 3. století v Čechách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-300-2.

Obrázek keltského válečníka. [online]. [2013-2-12]. Dostupné z: http://www.boiohaemum.cz/gallery/keltove/valecnikkotouc_w.jpg

Obrázek území osídlené Kelty. [online]. [2013-2-12]. Dostupné z: <http://keltoman.sweb.cz/Mapa.JPG>

Obrázek obětní hranice. [online]. [2013-2-12]. Dostupné z: <http://www.pohanstvi.net/kelti/hori.jpg>

Obrázek opuková hlava Kelta.[online]. [2013-2-12]. Dostupné z: [http://keltoman.sweb.cz/Hlava %20kelta.GIF](http://keltoman.sweb.cz/Hlava%20kelta.GIF)

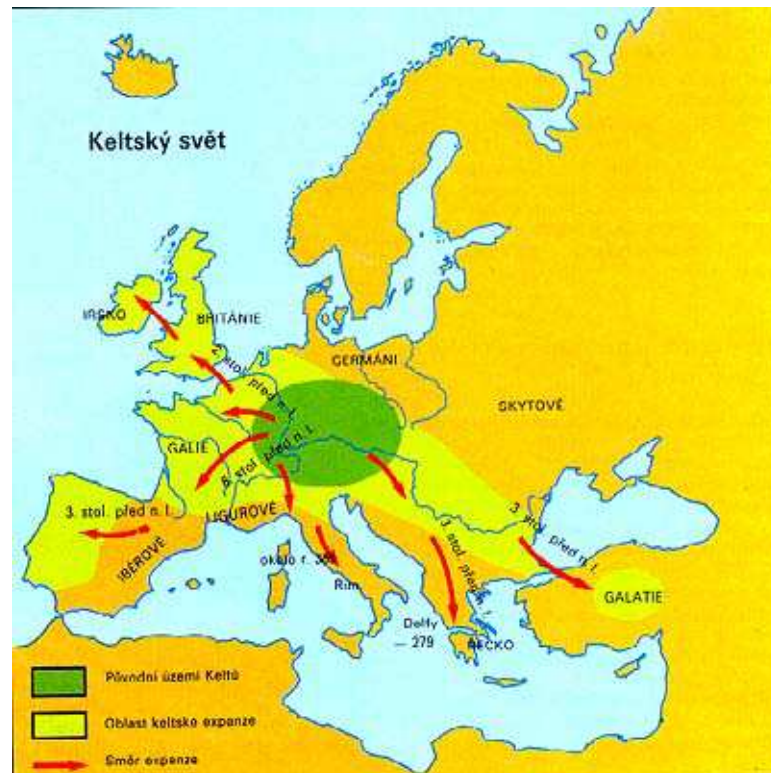
Obrázek oghamová abeceda.[online]. [2013-2-12]. Dostupné z:<http://pohanstvi.net/kelti/ogham.gif>

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A: Mapka území obývaného Keltů	I
Příloha B: Keltský válečník.....	II
Příloha C: Obětní hranice	III
Příloha D: Opuková hlava Kelta.....	IV
Příloha E: Oghamová abeceda.....	V

PŘÍLOHY

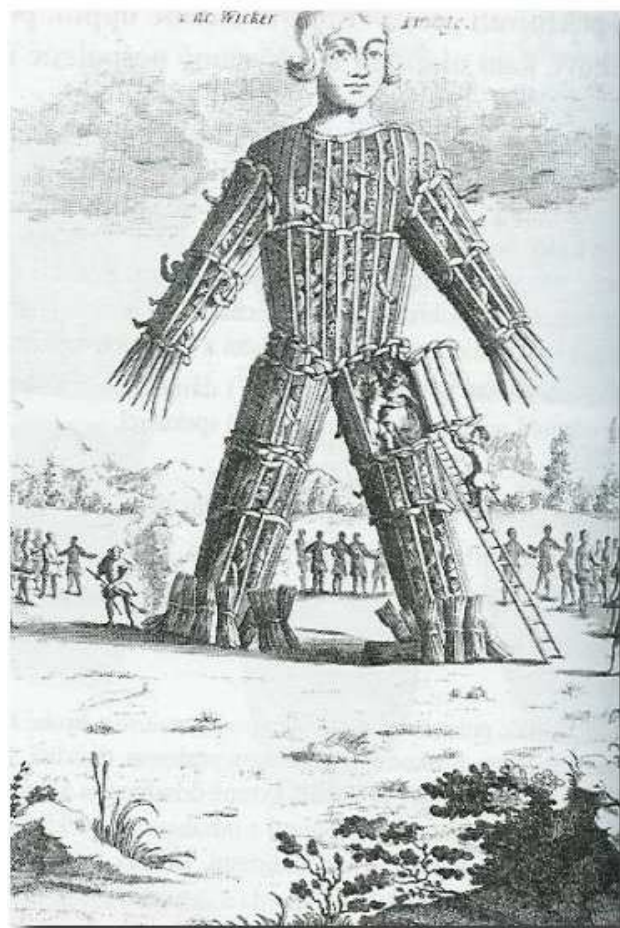
Příloha A – Mapka území obývaného Kelty

Příloha B – Keltský válečník

Příloha C – Obětní hranice

Příloha D – Opuková hlava Kelta

Příloha E – oghamová abeceda

symbol	písmeno	stromy				Barva		pevnost	ptáci	
		irsky	welšsky	česky	latinsky	irsky	česky		irsky	česky
	B	Beithe	bedwen	bříza	<i>Betula</i>	bán	bílá	Bruden	besan	bažant
	L	Luis	cerdinen	jeřáb	<i>Sorbus</i>	liath	šedá	Liffey	lachu	kachna
	F	Fearn	gwernen	olše	<i>Alnus</i>	flann	červená	Femen	faelinn	racek
	S	Saille	helygen	vrba	<i>Salix</i>	sodath	příjemná	Seolae	seg	jestřáb
	N	Nuin	onnen	jasan	<i>Fraxinus</i>	necht	jasná	Nepin	naescu	bekasína
	H	(H)Uathe	draenen wen	hloh	<i>Crataegus</i>	huath	děsivá	h-Ocha	hadraig	krkavec
	D	Duir	derwen, dar	dub	<i>Quercus</i>	dub	černá	Dinn Ríg	droen	střízlík
	T	Tinne	celynnen	cesmína	<i>Ilex</i>	temen	tmavošedá	Tara	truith	špaček
	C	Coll	collen	líška	<i>Corylus</i>	cron	hnědá	Cera	-	-
Q	Quert	afal	jabloň	<i>Malus</i>	quair	myši	Corainn	querc	slepice	
	M	Muinn	gwinwydden	réva	<i>Vitis</i>	mbracht	pestrá	Meath	mintan	sýkora
	G	Gort	eiddew, iorwg	břečtan	<i>Hedera</i>	gorm	modrá	Gabur	géis	labuť
	NG	Ngetal	eithin, rhedynen	janovec/kapradí	<i>Sorothamnus</i>	nglas	zelená	nGarman	ngeigh	husa
	STR	Straif	draenen ddu	trnka	<i>Prunus</i>	sorcha	zářivá	Strealae	stmólach	drozd
	R	Ruis	ysgawen	bez	<i>Sambucus</i>	ruadh	rudá	Roigne	rócnat	havran
	A	Ailm	ffynidwydden	jedle/borovice	<i>Abies/Pinus</i>	alad	strakatá	Cualand	aidhircleóg	čejka
	O	Onn	eithin	hlodáš	<i>Ulex</i>	odhar	tmavohnědá	Odba	odoroscraich	kormorán
	U	Ur	grug	vřes	<i>Calluna</i>	usgdha	pryskyřicová	Usney	uiseóg	skřívan
	E	Edhadh	aethnen	osika	<i>Populus</i>	erc	červená	Navan	ela	labuť
	I	Ido	ywen	tis	<i>Taxus</i>	irfind	bílá	Islay	illait	orel
	EA	Ebhadh	aethnen	osika	<i>Populus</i>	-	-	-	-	-
	OI	Oir	piswydden	brslen	<i>Euonymus</i>	-	-	-	-	-
	UI	Uilleand	gwyddfíid	zimolez	<i>Lonicera</i>	-	-	-	-	-
	IO	Iphin	éirin Mair	angrešt	<i>Grossularia</i>	-	-	-	-	-
	AE	Phagos	ffawwydden	buk	<i>Fagus</i>	-	-	-	-	-

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Miroslav Wolf

Obor: Vzdělávání dospělých

Forma studia: kombinovaná

Název práce: Keltská kultura a vzdělanost

Rok: 2013

Počet stran textu bez příloh: 40

Celkový počet stran příloh: 5

Počet titulů českých použitých zdrojů: 23

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů:

Počet internetových zdrojů: 5

Počet ostatních zdrojů:

Vedoucí práce: PhDr. Marie Vacínová, CSc.